

Dovilė Keršienė

VIDURAMŽIŲ EPISTOLOGRAFIJOS
TRADICIJA EUROPOJE:
ARS DICTAMINIS GENEZĖ, RAIDA, TURINYS

Anotacija. Laiško formos šaltinių pasitaiko skirtingais aspektais gilinantis į pačias įvairiausias sritis. Tiriant įvairių epochų laiškus, reikia mokėti juos „perskaityti“, išlukštenti autentikos grūdą, išsiaiškinti adresanto ir adresato ryšius, jų santykių, nuo kurių priklausė laiško forma, stilius ir turinys, pobūdį, sugebėti atskirti laiško autoriaus subjektyvumą, kūrybinę raišką nuo atitinkamos epochos nustatytų ir privalomų etiketo formulių, laiškų rašymo taisyklių ir daugelio kitų dalykų. Lietuvos literatūrologijoje iki šiol labai mažai dėmesio skirta įvairiems epistolografijos teorijos aspektams, jos raidos ypatumams, atskirų teorinių vadovėlių ir pavyzdinių laiškų rinkinių turiniui. Nertirta, kaip vyko laiško sampratos, tipologijos, struktūros, raiškos kaita Viduramžiais ir Naujaisiais laikais. Suvokiant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) korespondencijoje, epistolinėje kūryboje, edukacijos sistemoje adaptuotą ir funkcionavusią lotyniškąją epistolografiją kaip neatsiejamą universalus europinio epistolografijos kanono dalį, straipsnyje aptariama Viduramžių epistolografijos genezė ir raida, kai kurie terminai, pateikiama laiškų rašymo vadovėlių (*artes dictandi*) ir juose aptariamų klausimų analizė. Žvelgiant į perspektyvą, tokio pobūdžio tyrimai turėtų padėti lengviau atpažinti vieningą europinės Viduramžių ir Naujųjų laikų komunikacijos kodą, leidžiantį suprasti ne tik parašytas, bet ir paslėptas laiško prasmes; išryškinti kai kuriuos LDK XIV–XVI a. raštijos ir kultūros ypatumus, komunikacinių žmogiškojo bendravimo formų įvairovę; suvokti europinės epistolografijos poveikio mastą ir pobūdį LDK korespondencijai ir epistolinei kūrybai.

Raktažodžiai: Viduramžiai; epistolografija; *ars dictaminis*; literatūra (epistolinė); laiškas (korespondencija); retorika.

Laiškai, kaip socialinės ir kultūrinės komunikacijos forma, kaip nuolat atsinaujinantis, įvairiakalbis, įvairialypis, daugiafunkcis žanras, neabejotinai paveikė Europos raštiją ir kultūrą. Tai šaltinis, padedantis pažinti epochą, jos etines ir moralines nuostatas, kultūrą, įvairių sluoksnių žmonių bendravimo modelius. Laiškų rašymo formalumus ir taisykles Europoje suformavo tūkstantmetė tradicija, įvairių autorių kurta epistolografijos¹ teorija, kuri visą gyvavimo laiką turėjo

¹ *Epistolografijos* (gr. *epistolē* – laiškas, *graphō* – rašau) terminas, susiformavęs senovės Graikijoje ir Romoje, mokslinėje literatūroje dažniausiai apibrėžiamas kaip normatyvinė laiškų rašymo teorija; laiškų rašymo mokslas ir menas; tradicija pagrįstas arba normatyvinis laiškų komponavimo būdas; raštijos sritis, apimanti laiškų kūrimą; kaip laiško stilistika ir epistolinė (laiškų formos) literatūra. Kai kurie tyrėjai tarp laiško (lenk. *list*) ir epistolografijos deda lygybės ženklą, o šalia išskiria korespondenciją. Vis dėlto būtų tikslinga aiškiau atskirti terminus, susijusius su laiškų rašymo teorija ir praktika: straipsnyje terminas *epistolografija* vartojamas, turint omenyje laiško teoriją, laiškų rašymo mokslą ir meną; *epistolika*, *epistoliarija* (lot. *epistolaris* – laiškų, laiškinių, epistolinis) ir *korespondencija* vartojamos sinonimiškai, turint omenyje dalykinį ar privatų bendravimą laiškais; *epistolinė literatūra* ar *kūryba* suprantamos kaip laiškai, kurie pranoksta savo kaip privataus bendravimo ir informavimo priemonės paskirtį, kurie skirti platesniam skaitytojų ratui, publikavimui, kuriuos galima įvardyti ir kaip literatūros kūrinį. Plačiau apie tai žr.: „Epistolography“, in: *Der kleine Pauly: Lexikon der Antike*, auf der Grundlage von Pauly's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft bearbeitet und herausgegeben von Konrat Ziegler und Walther Sontheimer, Alfred Druckenmüller, t. 2, Verlag in Stuttgart, 1967, p. 324; „Epistolografia“, in: *Słownik kultury antycznej: Grecja. Rzym*, pod redakcją Lidii Winniczuk, Warszawa: Wiedza powszechna, 1988 (5 leidimas), p. 139; „Epistolographie“, in: *Der neue Pauly: Enzyklopädie der Antike*, hrsg. von Hubert Cancik, Helmuth Schneider, t. 3, Stuttgart, Weimar: Verlag J. B. Metzler, 1997, p. 1166; „Laiškas“, in: *Antikos žodynas*, Vilnius: Alma littera, 1998, p. 281–282; „Epistolografia“, in: *Słownik terminów literackich*, pod redakcją Janusza Sławińskiego, Wrocław [i inn.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2000, p. 136; Udo Kühne, „Brieftheoretisches in mittelalterlichen Briefen“, in: *Romanische Forschungen*, 1997, t. 109, p. 17–36; „List“, in: *Słownik rodzajów i gatunków literackich*, pod redakcją Grzegorza Gazdy i Słowini Tyneckiej-Mokowskiej, Kraków: Universitas, 2006, p. 385–386; Małgorzata Czermińska, „Pomiędzy listem a powieścią“, in: *Teksty*, 1975, Nr. 4 (22), p. 28; Kazimierz Cysewski, „Teoretyczne i metodologiczne problemy badań nad epistolografia“, in: *Pamiętnik Literacki*, 1997, t. 88, sąs. 1, p. 95 ir kt.

glaudžių ryšių su retorikos menu ir įvairiais literatūros žanrais (kalba, dedikacija, novele, romanu, moksliniu traktatu, biografija). Laiškų rašymo teorija ir praktika Antikoje, Viduramžiais ir Naujaisiais laikais praėjo sudėtingą raidos kelią, patyrė daug modifikacijų, buvo veikiamą konkrečios epochos visuomeninių, politinių, kultūrinių realijų ir mokymo nuostatų. Skirtingais amžiais laiškų struktūrą, stilių, kalbinę raišką formavo specialūs laiškų rašymo vadovėliai, turėję nemažos reikšmės švietimo sistemoje, kultūriniame gyvenime.

Lietuvoje iki šiol nebuvo atlikta ir paskelbta nė vieno išsamesnio sisteminio tyrimo, skirto epistolografijai; netirta, kokia laiškų rašymo tradicija perimama LDK vėlyvaisiais Viduramžiais, Naujaisiais laikais ir kaip ji funkcionuoja LDK epistolikoje. Daugiau Lietuvos mokslininkų yra tirta Lietuvos didikųjų kunigaikščių XV–XVI a. kancelarija, jos darbuotojai, jų veiklos pobūdis, nesigilinant į epistolografijos kanonų funkcionavimą šioje aplinkoje². Taip pat nemažai dėmesio mūsų tyrėjai skyrė didikųjų kunigaikščių laiškamis – seniausiems žinomiems Lietuvos raštijos paminklams. Vieni pirmųjų XX a. pirmoje pusėje pradėję tirti Lietuvos didikio kunigaikščio (Ldk) Vytauto (1392–1430) epistoliką buvo K. Alminauskis³ ir A. Vasiliauskas⁴. Jie daugiau dėmesio skyrė šio valdovo laiškų kaip diplomatikos istorijos šaltinių tyrimui, neatsižvelgdami į tai, kad jo laiškai vertintini kitokiais kriterijais ir kitaip tirtini negu diplomatikos dokumentai. Vytauto laiškai šių autorių apibūdinami nesiejant jų su to meto epistolografijos ir epistolikos kontekstu. Epistolikos problematikai buvo skirtas

² Žr. Edvardas Gudavičius, *Lietuvos istorija: Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, t. 1, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999, p. 441–447; Artūras Dubonis, „Raštininkas“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas [ir kt.], Vilnius: Aidai, 2001, p. 574–587; Arvydas Pacevičius, „Skriptorius ir raštinių kultūra Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, in: *Tipas ir individas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 25–50.

³ Kazimieras Alminauskis, „Vytauto skundas“, in: *Archivum Philologicum*, Kaunas, 1939, kn. 8 (atspaudas iš akcinės „Spindulio“ bendrovės spaustuvės).

⁴ Antanas Vasiliauskas, „Vytauto Didžiojo diplomatika. Įvadas. Terminologija: diplomatika, dokumentai, aktai, laiškai“, in: *Senovė*, 1939, Nr. 2, p. 179–186.

leidinys *Metraščiai ir kunigaikščių laišškai*⁵, kuriame įvairiais aspektais plačiausiai buvo analizuoti išlikę Ldk Gedimino (~1315–~1342) laišškai: aptarti ekonominiai ir politiniai jo laiškų parašymo motyvai, diplomatikos, istoriniai aspektai, tekstologiniai klausimai, svarstytas santykio tarp pagonio adresanto ir kataliko raštininko aspektas, pateikta semiotinė šio valdovo laiškų analizė⁶. Marcelino Ročkos čia išanalizuotas ir vienas graikiškai rašytas Ldk Algirdo (1345–1377) laiškas⁷. Kiek išsamiau Viduramžių laiškų rašymo mokslą (*ars dictaminis*), XIV a. pabaigos – XV a. pradžios europinius laiškų pavyzdžių rinkinius, plačiau neanalizuodama teorinių veikalų, tame pačiame leidinyje esančiame straipsnyje, skirtame Vytauto korespondencijai, aptarė Rūta Čapaitė. Ji pirmoji Lietuvoje įvertino Vytauto laiškus kaip Viduramžių epistolinio žanro pavyzdžius, pateikė jų grupavimo kriterijus, rūšis, išanalizavo jų struktūrą, stilių, kalbą, emocinius niuansus; pagal Vytauto ir jo amžininkų korespondenciją aptarė jo kasdienio gyvenimo veiklos sritis; jo dalyvavimo tarptautinėje korespondenci-

⁵ *Metraščiai ir kunigaikščių laišškai*, (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 4), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996.

⁶ Egidijus Banionis, „Žodžio ir papročio kultūros pėdsakai Gedimino laiškuose“, p. 22–40; Edvardas Gudavičius, „Gedimino miestų politika jo laiškų fone“, p. 41–46; Sigitas Narbutas, „Trijų Gedimino laiškų leidimo klausimu“, p. 118–123; Alvydas Nikžentaitis, „1323 m. gegužės 26 d. Gedimino laišškai Vokietijos miestams ir dominikonų bei pranciškonų ordinų vienuoliams: ekonominiai ir politiniai laiškų parašymo motyvai“, p. 124–133; Stephen Rowell, „Gedimino laišškai miestams: diplomatikos aspektas“, p. 134–146; Rasa Mažeikaitė, „Tekstas ir potekstė Gedimino laiškuose Vokietijos miestams bei vienuoliams“, p. 147–162; Albinas Jovaišas, „Gedimino laiškų teksto dvilypumas: senameldis adresantas ir katalikas raštininkas“, p. 163–174; Saulius Žukas, „Gedimino laiškų semiotinė analizė“, p. 175–183. Gedimino laišškai aptarti ir Stepheno C. Rowello leidinyje: Idem, „Įvadas“, in: *Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedemine illustrans: Gedimino laišškai*, tekstus, vertimus bei komentarus parengė Stephen C. Rowell, Vilnius: Vaga, 2003, p. XI–LVIII.

⁷ Marcelinas Ročka, „Algirdo laiškas Konstantinopolio patriarchui“, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laišškai*, p. 193–204; tas pats straipsnis perspausdintas in: Idem, *Rinktiniai raštai*, sudarė ir parengė Mikas Vaicekaskas, (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 11), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 11–18.

jos sistemoje techninę pusę⁸. Didžiųjų kunigaikščių, valdžiusių po Vytauto, taip pat XV–XVI a. LDK didikų, bajorų korespondencija irgi nėra išsamiau tirta epistolografijos požiūriu. Dažniausiai ši epistolika naudojama kaip politinės istorijos, diplomatijos, biografinis šaltinis⁹.

Apibendrinant tyrimų apžvalgą, reikia pabrėžti, kad įvairių LDK visuomenės sluoksnių korespondencija daugiausia buvo aptariama gana siaurais ir specifiniais aspektais: istoriniu, biografiniu, paleografiniu, diplomatikos, tikiybiniu ir kt. Tačiau nebuvo plačiau aiškinamasi, kokios apskritai tuo metu buvo europinės epistolografijos raidos tendencijos, iš kokių vadovėlių ar autorių buvo mokytasi laiško rašymo meno; kaip vyko laiško sampratos, tipologijos, struktūros, raiškos kaita ir pan. Taigi Viduramžių laiško rašymo mokslas ir menas Lietuvoje dar netapo specialių studijų objektu, nėra suformuluota tokių tyrimų metodika ir problematika, vertinimo kriterijai; nėra parengta visuminių šio žanro apžvalgų.

⁸ Rūta Čapaitė, „Vytauto laišakai kaip Viduramžių epistolinio žanro pavyzdys“, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai*, p. 47–95; Idem, „Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto kasdienybė pagal jo ir jo amžininkų korespondenciją“, in: *Alytaus miesto istorijos fragmentai*, Alytus: Alytaus kraštotyros muziejus / Dzūkų kultūros draugė, 2001, p. 10–27; Idem, „The Everyday Life of Grand Duke Vytautas of Lithuania According to Contemporary Correspondence“, in: *Lithuanian Historical Studies*, 2003, t. 8, p. 1–27; Idem, *Gotikinis kursyvas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto raštinėje*, Vilnius: Versus aureus, 2007; Idem, „Vėlyvųjų viduramžių epistolika – kasdienio gyvenimo atspindys (pagal Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto ir jo amžininkų korespondenciją)“, in: *Vytautas Didysis ir jo epocha: Straipsnių rinkinys 2000–2010, Trakų istorijos muziejus, Sa-los pilis*, 2010, p. 48–73.

⁹ Jonas Beblavý, *Lietuvių čekų santykiai Vytauto Didžiojo laikais*, Kaunas, 1930; Egidijus Banionis, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Ponų tarybos narių susirašinėjimas su Maskvos bajorais Aleksandrui valdant (1492–1506 m.)“, in: *Jau-nųjų istorikų darbai*, 1976, Nr. 1, p. 19–28; Idem, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinių tarnyba XV–XVI amžiais*, Vilnius: Diemedžio leidykla, 1998; Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a. Sudėtis. Struktūra. Valdžia*, Vilnius: Aidai, 2003; Idem, „Tolima bičiulystė: asmeniniai Vokiečių ordino parei-gūnų ir Lietuvos valdovų santykiai“, in: *Kryžiaus karų epocha Baltijos regiono tau-tų istorinėje sąmonėje*, sud. R. Trimonienė, R. Jurgaitis, Šiauliai, 2007, p. 206–222; Idem, „Vytauto dvaras: struktūra ir kasdienybė“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2003, Nr. 1–2 (145–146), p. 39–44 ir kt.

Viduramžių epistolografijos teorija ir praktika ilgą laiką nebuvo labai domimasi ir kitose šalyse. XIX a. šis mokslas vertintas daugiau kaip teisės istorijos šaltinis. Vienas pirmųjų XIX a. pradėjęs tirti *ars dictaminis* ir pirmą kartą parengęs leidybai, komentavęs ne vieną šios rūšies teorinį veikalą buvo Ludwigas Rockingeris¹⁰. XX a. Viduramžių epistolografijos tyrimai suaktyvėjo, kito ir *ars dictaminis* vertinimas: vis labiau imta pripažinti jo vertė plačiau tyrinėjant įvairias Viduramžių gyvenimo sritis. *Ars dictaminis* veikaluose esantys laišku ir dokumentų pavyzdžiai ar atskiri jų rinkiniai įvairių šalių tyrėjų patelkiami kaip informatyvus politikos istorijos šaltinis, kaip svarbi medžiaga mokyklų ir švietimo, socialinei, taip pat bažnytinių ir pasaulietinių raštinių istorijai ir funkcionavimui tirti. Antroje XX a. pusėje publikuotuose darbuose analizuojamas Viduramžių epistolografijos teorijos ir praktikos santykis; atskiros laišku rūšys; antikinių tradicijų perimamumas ir modifikacijos; šio mokslo sąsajos su kitais žanrais, jo genezė ir raida; to meto institucijų įtaka jo raidai, teorinių darbų specifikai; atsiranda vis daugiau pačių šaltinių publikacijų, jie dažnai traktuojami jau literatūriniu-istoriniu požiūriu; analizuojama, kaip ir kur daugiausia buvo sudarinėjama laišku ir dokumentų rinkinių¹¹.

¹⁰ Ludwig Rockinger, *Briefsteller und Formularbücher des elften [sic] bis vierzehnten Jahrhunderts*, (*Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte*, t. 9), München: bei Georg Franz, 1863 (New York: B. Franklin, 1961). Naudojomės elektroniniu šios knygos variantu per prieigą internete: <http://www.archive.org/stream/quellenundererte00rudhgoog#page/n9/mode/1up>.

¹¹ Paminėsime keletą svarbesnių mūsų tyrimui darbų: Konrad Burdach, *Schlesisch-böhmische Briefmuster aus der Wende des vierzehnten Jahrhunderts*, unter Mitwirkung Gustav Bebermeyers, (*Vom Mittelalter zur Reformation. Forschungen zur Geschichte der deutschen Bildung*, t. 5), Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1926; Carl Erdmann, *Studien zur Briefliteratur Deutschlands im elften Jahrhundert*, Leipzig: Verlag Karl W. Hiersemann, 1938; Ernst Robert Curtius, *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze* (orig. *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Zweite Auflage 1954), Kraków: Universitas, 1997; James J. Murphy, „Introduction: The Medieval Background“, in: *Three medieval rhetorical arts*, ed. by James J. Murphy, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1971 (antras leidimas 1985), p. vii–xxiii; Idem, *Rhetoric in the Middle Ages: A history of rhetorical theory from Saint Augustine to the Renaissance*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1974; William D. Patt, „The Early Ars

Teorinės epistolografijos bazės pažinimas, numatant tolesnių tyrimų perspektyvą, leis sėkmingiau realizuoti tipologinę, stilistinę, kalbinę ir kitokio pobūdžio LDK epistolikos analizę; aiškiau atskirti epistolinės formalistikos ir autoriaus individualumo raiškos santykį, diplomatinę laiško kalbą, argumentaciją, privalomą titulaturą ir kt.; veiksmingiau iširti europinės epistolografijos poveikio mastą ir pobūdį LDK korespondencijai ir epistolinei kūrybai; tinkamai įvertinti LDK epistolikos vietą ir jos originalumo laipsnį Europos kultūros kontekste, aiškiau suvokti epistolinio žanro svarbą LDK Viduramžių ir Renesanso kultūrai, literatūrai, pedagogikai, žmogaus išsilavinimui ir saviraiškai. Tad siekdami bent iš dalies užpildyti epistolografijos tyrimų Lietuvoje spragas, toliau aptarsime Viduramžių laiškų rašymo tradiciją Europoje, kelis šios srities terminus, laiškų rašymo vadovėlių rūšis, struktūrą ir turinį¹².

Dictaminis as Response to a Changing Society", in: *Viator*, 1978, Nr. 9, p. 133–155; *Kommunikationspraxis und Korrespondenzwesen im Mittelalter und in der Renaissance*, hrsg. Heinz-Dieter Heimann in Verbindung mit Ivan Hlaváček, Paderborn [u. a.]: Schöningh, 1998; Les Perelman, „The medieval art of letter writing: rhetoric as institutional expression“, in: *Textual dynamics of the professions: Historical and contemporary studies of writing in professional communities*, eds. Charles Bazerman and James Paradis, Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1991, p. 97–119; Malcolm Richardson, „The Ars dictaminis, the Formulary, and Medieval Epistolary Practice“, in: *Letter writing manuals and instruction from antiquity to the present: historical and bibliographic studies*, ed. by Carol Poster and Linda C. Mitchell, University of South Carolina, 2007, p. 52–66; Dušan Třeštík, „Formularze czeskie XIII wieku. Rękopisy i filiacje“, in: *Studia Źródłoznawcze*, 1962, t. 7, p. 43–56; Josef Tříška, „Prague Rhetoric and the *Epistolare dictamen* (1278) of Henricus de Isernia“, in: *Rhetorica*, 1985, t. 3, Nr. 3, p. 183–200; Grażyna Klimecka, „Księgi formularzowe w polskiej praktyce kancelaryjnej i dydaktyce“, in: *Z historii tworzenia języka dokumentu polskiego wieków średnich: Formularz ciechanowski*, Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1997, p. 9–51; Mieczysław Markowski, „Kraakowskie piśmiennictwo retoryczne w świetle piętnastowiecznych źródeł“, in: *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej*, 1987, Nr. 37, p. 5–71; Teresa Michałowska, „Klucz semiotyczny. Teoria i twórczość literacka w średniowieczu“, in: *Pamiętnik literacki*, 2006, Nr. 97, s. 3, p. 29–54; Idem, „Średniowieczna teoria literatury w Polsce (*ars dictaminis* – jej pogranicza i funkcje)“, in: *Literatura, historia, dziedzictwo*, pod redakcją Tomasza Chachulskiego i Anny Grzeskowiak-Krwawicz, Warszawa: IBL, 2006, p. 29–39 ir kt.

¹² Atlikto tyrimo šaltiniai – Viduramžių (XI–XIII a.) laiškų rašymo vadovėliai (*artes dictandi*), sukurti Vakarų ir Vidurio Europoje. Daugelio jų tekstus galima

Viduramžiais¹³ buvo žinomos Antikos ir Bizantijos laišku rašymo teorijos, sudariusios palyginti nedidelę retorikos mokslo dalį, ne vieną amžių praktikuotos mokykloje; buvo skaitomi klasikinės ir vėlyvosios Antikos, Bizantijos autorių, pirmųjų Bažnyčios Tėvų ir kt. laišku rinkiniai. Viduramžių Europa perima jų epistolografijos ir epistolikos patirtį, bet „naujoji“ epocha į laišku rašymo mokslą įneša savų korekcijų, gana ryškiai besiskiriančių nuo antikinio epistolografijos mokslo, nes jo teorijos ir praktikos raidą veikė ne tik pati žanro specifika, bet ir politiniai, visuomeniniai, mentaliniai pokyčiai, lėmę naujų kultūrinių, estetinių, literatūrinių idėjų formavimąsi¹⁴.

rasti internetinėje duomenų bazėje *Archivio della latinità italiana del Medioevo* [toliau – ALIM], kurios prieiga: <http://www.uan.it/alim/index.html>; taip pat: <http://screineum.unipv.it/wight/index.htm>; be to, naudotasi XIX–XX a. publikuotais tekstais.

¹³ Istoriografijoje esama skirtingų nuomonių dėl Viduramžių ir Naujųjų laikų periodizacijos. Šiame straipsnyje laikomasi tokių chronologinės skirties ribų: sąlygine riba tarp Antikos ir Viduramžių laikomas V a.; Europos Viduramžių periodizacija – nuo V a. iki XIV a., Naujųjų laikų pradžia, t. y. Renesanso epocha, – nuo XIV a. pradžios.

¹⁴ Мария Грабарь-Пассек, „От античности к средневековью (IV–VIII вв.)“ ir Михаил Гаспаров, „Каролингское возрождение“, in: *Памятники средневековой латинской литературы IV–IX веков*, Москва: Наука, 1970, p. 9–21 ir p. 221–242; Jerzy Schnayder, „Wstęp“, in: *Antologia listu antycznego*, opracował Jerzy Schnayder, Wrocław-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1959, p. LXXIV–LXXXV (čia aptariama Viduramžių epistolografija); „Brief, Briefliteratur, Briefsammlungen“, in: *Lexikon des Mittelalters*, t. 2, München, Zürich: Artemis Verlag, 1983, p. 652–659; Christina Kakridi, *Cassiodors „Variae“: Literatur und Politik im ostgotischen Italien*, München, Leipzig: K.G. Saur Verlag, 2005, p. 128–142; Teresa Michałowska, „Średniowiecze“, in: *Słownik literatury staropolskiej: Średniowiecze, Renesans, Barok*, pod redakcją Teresy Michałowskiej, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1998 (2 pataisytas ir papildytas leidimas), [toliau – SLS], p. 943–946; Idem, *Średniowiecze*, Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2000, p. 15–40 ir kt.; Ernst Robert Curtius, *op. cit.*, p. 24–35 ir kt.; Stefania Skwarczyńska, *Teoria listu*, na podstawie Iwowskiego pierwodruku opracowali Elżbieta Feliksiak i Mariusz Leś, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2006, p. 289–291, Михаил Гаспаров, „Латинская литература между империей и папством (X–XI вв.)“ ir Мария Грабарь-Пассек, Михаил Гаспаров, „Время расцвета (XII в.)“, in: *Памятники средневековой латинской литературы X–XII веков*, Москва: Наука, 1972, p. 9–37; 267–289.

Politiniam ir administraciniam gyvenimui tampant vis sudėtin- gesniam, kuriantis naujoms jo formoms, nebeužteko iš vėlyvosios Antikos perimtų ar ankstyvaisiais Viduramžiais sukurtų teisinių dokumentų ir laiškų rinkinių, juose naudojamų formuluočių¹⁵. Vi- duramžių epochos korespondencijos specifikai nebetiko antikinio laiško samprata, kompozicija ir literatūrinė raiška¹⁶. Taip pamažu formuojasi oficialaus, dalykinio, itin susijusio su normatyviniais dalykais, laiško standartas: kiekvienai politinio, visuomeninio ar dvasinio gyvenimo situacijai sukuriamas tam tikras unifikuotas laiško pavyzdys su atitinkamomis formulėmis ir žodinės raiškos būdais¹⁷. Reikia pasakyti, kad įvairiose valstybėse, regionuose ar net

¹⁵ James Jerome Murphy, *Rhetoric in the Middle Ages: A history of rhetorical theory from Saint Augustine to the Renaissance*, p. 199–200, 202; Max Manitius, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, t. 3: *Vom Ausbruch des Kirchenstreites bis zum Ende des 12. Jahrhunderts*, Verlag C.H. Beck, 2005 (5 leidimas, 1 leidimas 1931), p. 300. Christina Kakridi rašo, kad formuliariai, t. y. dokumentų ir laiškų pavyzdžiai, skirti teisinių tekstų kūrimui, teisinių santykių įteisinimui, atsirado gana anksti ir buvo natūralus progresuojančios biurokratijos ir teisinių procesų produktas. Jų egzistavimas leido susiformuoti vis gausėjančių dokumentų stili- stinei vienovei. Autorė teigia, kad jau IV–V a. pastebima tam tikra dokumentų ir laiškų rinkimo „manija“ (*Sammeltätigkeit*): visų pirma buvo renkama viskas, kas tik pasirodydavo popiežiaus aplinkoje – vadinamieji dvasininkų *gesta* (*Liber pontificalis*), dekretai, administraciniai konceptai (*Liber diurnius* – seniausias išli- kęs popiežių formularas, sukurtas apie V–VI a.), liturginė kūryba (*Leonianum*) ir kt. Visas šis procesas savo klestėjimo viršūnę pasiekė apie IX–X a. ir labai papli- to bažnytinėse ir pasaulietinėse kanceliarijose, kaip ir privačioje srityje, apie tai plačiau žr. Christina Kakridi, *op. cit.*, p. 128–129. Taip pat žr. Udo Kühne, *op. cit.*, p. 17–36; Horst Wenzel, *Hören und Sehen – Schrift und Bild. Kultur und Gedächtnis im Mittelalter*, München: Verlag C. H. Beck, 1995, *passim*.

¹⁶ Teresa Michałowska, „Klucz semiotyczny. Teoria i twórczość literac- ka w średniowieczu“, p. 34; Михаил Гаспаров, „Средневековые латинские поэтики в системе средневековой грамматики и риторики“, in: *Проблемы литературной теории в Византии и латинском средневековье*, Москва: Наука, 1986, p. 103.

¹⁷ Dalykinės korespondencijos rinkinių ir juose naudojamų tam tikrų formu- luočių pavyzdžių šaltiniu Viduramžiais tapo išlikę Kasiodoro, Grigaliaus I ir kt. laiškų rinkiniai, iš kurių buvo išimami asmeniniai momentai, paliekami tik kores- pondavusiųjų inicialai ir visa tai naudojama kaip pavyzdys. Tokių laiškų ir for- mulių rinkiniai buvo taip standartizuoti, kad juos būtų įmanoma panaudoti skir- tingomis aplinkybėmis, ir tapo gana įprasti Merovingų periodu, tam tikra jų dalis išliko iki mūsų dienų. Iš tikrųjų šie laišakai buvo panašūs į teisinių dokumentų

kraštuose epistolografijos raida buvo skirtinga, tačiau bendra yra tai, kad perimant dalį Antikos tradicijų teko sukurti naujus kanonus, atitinkančius to meto visuomenės poreikius.

Be to, didėja bendra socialinė ir profesinė diferenciacija, preciziškai atskiriami žmonių tarpusavio ryšiai, santykiai (dvasininkas ir pasaulietis, karalius ir pavaldinys, draugas – priešas ir kt.). Tai susiję su luominės visuomenės ir luominės hierarchijos susiformavimu. Visa tai turėjo įtakos ir formaliai laiško struktūrai, jo standartizavimui. Taip pamažu kuriasi dalykinės korespondencijos bei teisinių dokumentų rengimo ir tvarkymo sistema, o apie XI a. susiformuoja nauja Viduramžių retorikos mokslo sritis, kuri didžiausią dėmesį skyrė laišku ir dokumentų rašymui, rengimui, teorijai – *ars dictaminis*.

Didelės įtakos *ars dictaminis* atsiradimui ir raidai, formalizavimui ir populiarinimui turėjo popiežiaus kanceliarija, kuri buvo puikiai veikianti struktūra¹⁸. Leono IX pontifikatas (1049–1054) padarė nemažai fundamentinių ir ilgalaikių raštinės pakeitimų: nustatyti privalomi laišku bei dokumentų formalumai, standartinės formulės,

blankų formas, kurias teisininkai dar ir dabar naudoja. Plačiau apie tai žr. James Jerome Murphy, *Rhetoric in the Middle Ages: A history of rhetorical theory from Saint Augustine to the Renaissance*, p. 199; Les Perelman, *op. cit.*, p. 99; „Ars dictaminis, Ars dictandi“, in: *Reallexikon der deutschen Literatur-Wissenschaft: Neubearbeitung des Reallexikons der deutschen Literaturgeschichte*, gemeinsam mit Harald Fricke, Klaus Grubmüller, Jan-Dirk Müller, hrsg. von Klaus Weimar, t. 1, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1997 (3 leidimas), p. 138–139.

¹⁸ Max Manitius, *op. cit.*, t. 3, p. 301; Les Perelman, *op. cit.*, p. 100; Jerzy Schnayder, *op. cit.*, p. LXXVII–LXXVIII; Malcolm Richardson, *op. cit.*, p. 54. Pastarasis tyrėjas mano, jog nors ir paradoksalu, bet visuotinis miestietiško gyvenimo ir Romos imperijos kelių sistemos sunykimas ankstyvaisiais Viduramžiais tapo praktiniu laišku rašymo ir laišku rašymo teorijos plėtros veiksmu. Raštingi žmonės, užsiimdami verslu ir norėdami sudaryti sandorį, turėdavo siųsti laišką, užuot keliavę. Kadangi lokali ir karališkoji valdymo sistema iki 1000 m. apskritai buvo gana primityvios, tai Bažnyčia išliko visais atžvilgiais veiksmingas tarptautinis raštingumo autoritetas Europoje ir kultivavo efektyvią bažnytinę pašto sistemą nuo Sicilijos iki Skandinavijos, nors tuo metu visos kitos komunikacinės sistemos buvo sužlugdytos. Nepaisant katastrofiškos beveik visos Europos kelių padėties, buvo glaudžiai komunikuojama korespondenciniu būdu net ir su tolimiausiomis Bažnyčiai priklausančiomis sritimis. Taip buvo sukurtas bazinis epistolinės komunikacijos modelis.

dokumentams ir laiškams rašyti skirti popiežiaus raštinės rašto variantai. Šie reikalavimai didesniu ar mažesniu mastu buvo perimami ir pasauliečių valdovų bei bažnytinių hierarchų raštinėse¹⁹.

Glaudų ryšį tarp popiežiaus kanceliarijos plėtros ir laiškų rašymo teorijos ir praktikos lėmė tai, kad nemažai *ars dictaminis* veikalų autorių buvo popiežiaus ar kito bažnytinio hierarcho raštinės vadovai ar darbuotojai (pavyzdžiui, Jonas iš Gajetos, Albertas iš Moros, 1187 m. tapęs popiežiumi Grigaliumi VIII). Be to, maždaug XII a. pradžioje popiežiaus korespondencijoje ėmė ryškėti *cursus* – įmantri prozos ritmo sistema, kuri dažnai buvo aptariama kaip sudėtinė *ars dictaminis* teorijos dalis²⁰.

Prireikia nemažai žmonių, mokančių rašyti, parengti korespondenciją, dokumentus, juos tvarkyti. Todėl kuriasi mokymo centrai. Visų pirma vienuolynuose, kur buvo daugiau raštingų žmonių, taip pat didesniuose miestuose – čia buvo katedrų ar pasaulietinių mokyklų, kuriose dirbo nepriklausomi retorikos mokytojai. Kadangi mokymas ir mokėjimas rašyti laiškus bei rengti dokumentus buvo viena iš gana greitų ir užtikrintų galimybių kopti karjeros laiptais, pasiekti aukštą statusą bažnytinėse ar pasaulietinėse kanceliarijose bei teismuose ar dvaruose arba bent jau užsitikrinti geresnį gyvenimą, tai greitai tapo pasaulietinių mokyklų, o vėliau ir visos Europos universitetų mokymo programų dalimi²¹. Taip pamažu atsiranda

¹⁹ Reginald Lane Poole, *Lectures on the History of the Papal Chancery: Down to the time of Innocent III*, New Jersey: The Lawbook Exchange, Ltd., Clark, 2005 (reprintas, pirmas leidimas: Cambridge University Press, 1915), p. 67–68; Harry Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*, t. 1, Leipzig: Verlag von Veit und Comp., 1912 (2 leidimas), p. 64, 78–80; Richard William Southern, *Western Society and the Church in the Middle Ages*, Harmondsworth: Penguin Books, 1970, p. 170.

²⁰ James Jerome Murphy, *Rhetoric in the Middle Ages: A history of rhetorical theory from Saint Augustine to the Renaissance*, p. 249–251. Apie tai, kokią reikšmę vokiečių Viduramžių epistolografijai turėjo ši *cursus* sistema, žr. Carl Erdmann, *op. cit.*, p. 54 ir kt.

²¹ Jacques Le Goff, *Inteligencja w wiekach średnich*, prelożyła Eligia Bąkowska, Warszawa: Czytelnik, 1966, p. 15–17; Мария Грабарь-Пассек, Михаил Гаспаров, „Время расцвета (XII в.)“, p. 18–19. Reikia pasakyti, kad pagrindinis

akademine, teorinio lygmens laiškų rašymo disciplina. Pradedama rašyti vis daugiau *ars dictaminis* veikalų, vadovėlių, kuriuose teoriškai apibendrinamos, susistemintos praktinės laiškų bei dokumentų rašymo taisyklės. Taigi visų pirma praktiniai visuomenės poreikiai sudarė sąlygas atsirasti naujam laiškų ir dokumentų rengimo mokslui, susiformuoti naujo tipo vadovėliams.

Viduramžių laiškų rašymo mokslas ir menas buvo klasikinės kultūros tęsa. Teorinį *ars dictaminis* pagrindą veikė keli dalykai. Priminsime, kad turiningos, daugiasluoksnės XI–XIV a. literatūrinės teorijos pamatus sudarė kelios disciplinos, susiformavusios Antikoje, perkeltos į Viduramžius „mažesniųjų“ (*minores*) mokyklinių autorių arba IV–X a. enciklopedistų ir mokslininkų, išplitusios lotyniškojoje Europoje dėl trivijaus (*trivium*) mokymo sistemos kaip septynių laisvųjų menų pagrindo – tai gramatika (*ars grammatica*), dialektika ir retorika (*ars rhetorica*), kurias papildė to meto filosofinės ir estetinės idėjos, taip pat naujos to meto europinės kultūros tendencijos²².

Mokslinėje literatūroje jau nuo XIX a. diskutuojama, kas pirmasis parašė *ars dictaminis* vadovėlį, kokioje šalyje atsiranda šis mokslas ir menas, kokiais kriterijais vadovautis, kalbant apie *ars dictaminis* raidos pakopas, kokia šio mokslo reikšmė²³.

laiškų ir dokumentų rašymo mokymo turinys išliko gana pastovus. Gali būti, kad tai iš dalies priklausė nuo to, kad *ars dictaminis* buvo praktinis mokslas, turintis realų ir nenutrūkstamą ryšį su gana konservatyviomis institucijomis, tokiomis, kaip popiežiaus kanceliarija, nes tos institucijos buvo linkusios priešintis pokyčiams, kurie trukdytų jų reikalų tvarkymui, apie tai žr. Les Perelman, *op. cit.*, p. 102; taip pat žr. Carl Erdmann, *op. cit.*, p. 2–3; William D. Patt, *op. cit.*, p. 133–134; *Kommunikationspraxis und Korrespondenzwesen im Mittelalter und in der Renaissance*, passim.

²² Teresa Michałowska, „Klucz semiotyczny. Teoria i twórczość literacka w średniowieczu“, p. 29.

²³ Šie klausimai trumpai apžvelgiami: „Ars dictaminis, Ars dictandi“, in: *Lexikon des Mittelalters*, t. 1, München und Zürich: Artemis Verlag, 1980, p. 1038; „Ars dictaminis, Ars dictandi“, in: *Reallexikon der deutschen Literatur-Wissenschaft: Neubearbeitung des Reallexikons der deutschen Literaturgeschichte*, t. 1, p. 140–141 ir kt.; *Medieval Italy: an encyclopedia*, ed. Christopher Kleinhenz, t. 2, New York: Routledge, 2004, p. 367.

Nemažai tyrėjų *ars dictaminis* teorijos pradžia sieja su Alberiko iš Monte Kasino (Albericus de Monte Cassino, Casinensis, apie 1030 – po 1105) vardu ir laiko jį šio mokslo pradininku²⁴. Alberiko veikalas *Breviarium de dictamine* (arba *Albericus de dictamine*, apie 1087) – pirmasis išlikęs iki mūsų dienų trumpas laiškų rašymo vadovas. Jo pratarinė aiškiai nurodo, kad darbas neturėtų būti laikomas traktatu, bet veikiau žodinės diskusijos priedu²⁵. Pirmoje veikalo dalyje kalbama apie *ars dictaminis*, o tolesnis tekstas mažai susijęs su laiškų rašymu. Nors traktate trūksta tam tikrų struktūrinių elementų, kurie atsirado vėlesniuose kitų autorių vadovėliuose, jis apima kai kuriuos pagrindinius šio žanro dalykus: akcentuojama laiško pradžia (*salutatio* ir *exordium*), pateikiama gana daug pasisveikinimo pavyzdžių. Kituose veikalo skyriuose kalbama apie popiežiaus bulių parengimą ir jų skirtumą nuo kitų dokumentų, taigi vėl *ars dictaminis* raida aiškiai susijusi su besitęsiančia popiežiaus kanceliarijos įtaka. Alberikas yra parašęs ir retorinį veikalą *Flores rhetorici* (apie 1080), žinomą ir kaip *Dictaminum radii*, kuriame taip pat šiek tiek kalbama apie laiškų rašymą²⁶. Nors didžiojoje šio darbo dalyje analizuojamos tradicinės retorikos dalys, kartu aiškiai matyti, kad kai kurias klasikinės retorikos dalis naujasis žanras išlaikė ir išplėtojo, o kai kurių nebenaudojo. Taigi nors Alberikas siekia laiškų rašymą padaryti atskira retorine disciplina, jo traktatai yra dar palyginti nesisteminė įvairių klasikinės retorikos

²⁴ Ludwig Rockinger, *op. cit.*, p. 3 ir kt.; Franz Quadlbauer, *Die antike Theorie der Genera dicendi im lateinischen Mittelalter*, Wien: Hermann Bölaus Nachfolger, 1962, p. 57, 272; Jerzy Schnayder, *op. cit.*, p. LXXVIII; Teresa Lancholc, „Ars epistolandi“, in: *SLS*, p. 61; Teresa Michałowska, „Klucz semiotyczny. Teoria i twórczość literacka w średniowieczu“, p. 33; Idem, „Źródła staropolskiej wiedzy o poezji“, in: *Źródła wiedzy teoretycznoliterackiej w dawnej Polsce: Średniowiecze-Renesans-Barok*, wstęp, wybór i opracowanie Maria Cytowska i Teresa Michałowska, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999, p. 18–19 [toliau – *Źródła wiedzy*]; James J. Murphy, „Introduction: The Medieval Background“, in: *Three medieval rhetorical arts*, p. XVI ir kt.

²⁵ Žr. Ludwig Rockinger, *op. cit.*, p. 30.

²⁶ Šio veikalo tekstą galima rasti internetinėje duomenų bazėje ALIM per priegą: <http://www.uan.it/alim/testi/xi/AlimAlbCasinensisFloresXIretpro.htm>

veikalų kompiliacija, kurioje laiškas ir dokumentas traktuojami kaip viena galimų retorikos panaudojimo sričių²⁷.

Dalis XX a. tyrėjų tikruoju šio žanro pradininku laiko Adalbertą Samarietį (Adalbertus Samaritanus), parašiusį veikalą *Praecepta dictaminum* (apie 1111–1118), nuo kurio esą prasidėjęs lemiamas postūmis laiškų rašymo moksle ir mene²⁸. Jis atstovavo pasaulietinei Bolonijos mokyklai. XII a. prie Bolonijos universiteto susibūrė grupė pasauliečių dėstytojų, kurių pagrindinis domėjimosi objektas buvo teisė, taip pat dokumentų ir oficialių laiškų rašymo teorija. Tarp jų, be minėto Adalberto, buvo: Hugonas iš Bolonijos (Hugo Bononiensis, Boloniensis), veikalo *Rationes dictandi prosaice* (apie 1119–1124) autorius; Henrikas Francigena (Henricus Francigena), parašęs *Aurea gemma* (apie 1119–1124). Toje pačioje intelektualinėje terpėje atsirado ir kitų traktatų, pavyzdžiui, *Rationes dictandi* (tarp 1135 ir 1143) – vienas svarbesnių vadovėlių, sutelkęs ne vienerių metų *ars dictaminis* teorinius svarstymus, dažnai cituojamas mokslinėje literatūroje, vienu tyrėjų laikomas anoniminiu²⁹, kitų (ypač ankstyvųjų XX a. tyrėjų) priskiriamas Alberikui iš Monte Kasino arba Mokytojui Bernardui (Magister Bernardus)³⁰; taip pat anoniminiai *Praecepta prosaici dictaminis secundum Tullium* (apie 1138–1152), Gvido iš Bolonijos (Guido Boloniensis) veikalas *Ars dictandi* (apie 1160) ir kt.³¹

Tarp pirmųjų Bolonijos *ars dictaminis* teoretikų kilo diskusija dėl to, ar Alberiko teorija jau pasenusi, ar ne. Jų kūriniuose girdima griežta jo laiškų mokslo, kaip netinkamo ir nepraktiško, kritika. Mokslininkų

²⁷ Apie tai plačiau žr. Les Perelman, *op. cit.*, p. 103, 105.

²⁸ Tokios pozicijos laikosi Franzas Josefus Schmale, kuris oponuoja L. Rokingerio ir kt. nuomonei apie Alberiką kaip pradininką, plačiau apie tai žr. Idem, „Einleitung“, in: Adalbertus Samaritanus, *Praecepta dictaminum*, herausgegeben von Franz-Josef Schmale, Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger, 1961, p. 1–3, apie šio veikalo autorių, istoriją ir reikšmę žr. p. 4–19 ir kt.

²⁹ William D. Patt, *op. cit.*, p. 136.

³⁰ Apie tai žr. *Źródła wiedzy*, p. 121; „Alberich von Montecassino (Albericus Casinensis)“, in: *Lexikon des Mittelalters*, t. 1, p. 281; Teresa Michalowska, „Klucz semiotyczny. Teoria i twórczość literacka w średniowieczu“, p. 34–35.

³¹ Žr. „Ars dictaminis, Ars dictandi“, in: *Lexikon des Mittelalters*, t. 1, p. 1035.

nuomone, šiame ginče esą svarbu tai, jog buvo svarstoma, ar tradicinis retorikos dėstymas, daug ką atsinešęs iš ankstesnių laikų ir tam tikru metu tobiliausiai įkūnytas Alberiko *Breviariume*, ir toliau turėjęs būti norma, ar ja turėjusi tapti nauja kryptis, kuri daugiau praktiniais tikslais laišką, jo struktūrą, stilių perkėlė į pirmą vietą ir padarė tikru mokymo objektu, o retorikai paskyrė daugiau antraeilį vaidmenį³². Svarbu esą ir tai, kad ginčas dėl Alberiko išsirutuliojęs tarp dviejų konkuruojančių Bolonijos mokyklų: katedros mokyklos, kuri pasisakė už Alberiką ir kuriai vadovavo Hugonas, ir miestiečių mokyklos, kuriai atstovavo Adalbertas Samarietis³³. Ilgainiui laiško stiliaus mokslas tapo savarankišku dėstymo dalyku ir iki XIII a. pabaigos Bolonijoje atliko panašias funkcijas kaip notarinis mokslas (*ars notariae*), tuo pačiu metu irgi pasidaręs savarankiškas³⁴.

Mums labiausiai priimtinas Williamo Patto požiūris, paremtas tyrimais, kad *ars dictaminis* kilo iš plačiai paplitusios tradicijos, kuri vystėsi šimtmečiais, ir užuot klausus, kas davė pradžią ir kur prasidėjo *ars dictaminis*, kaip teigia mokslininkas, reiktų aiškintis, iš kokių šaltinių tai išaugo ir koks buvo tas procesas³⁵.

Ars dictaminis klestėjimo pradžia susijusi su Italija (Monte Kasinas, Bolonija), nes čia susiklostė geriausios sąlygos naujam žanrui atsirasti:

³² Franz-Josef Schmale, *op. cit.*, p. 4.

³³ Žr. Adalbertus Samaritanus, *Praecepta dictaminum*, p. 51 – čia kritikuojamas Alberikas iš Monte Kasino; taip pat žr. Hugo Bononiensis, *Rationes dictandi pro saice*, in: Ludwig Rockinger, *op. cit.*, p. 53 – čia kritikuojamas Adalbertas.

³⁴ Apie tai plačiau žr. Михаил Гаспаров, „Средневековые латинские поэтики в системе средневековой грамматики и риторики“, p. 104–105; Franz-Josef Schmale, *op. cit.*, p. 3–4. Pastarojo mokslininko nuomone, tai esą rodo, kad *artes dictandi*, nors jie mums šiandien galį atrodyti nereikšmingi, buvo to laiko bendros dvasinės ir visuomeninės kaitos simptomas. Apie *ars dictaminis* reikšmę žr.: Teresa Michałowska, „Średniowieczna teoria literatury w Polsce (*ars dictaminis* – jej pogranicza i funkcje)“, p. 33.

³⁵ William D. Patt, *op. cit.*, p. 135–137. Šią nuomonę palaiko ir daugiau tyrėjų, pvz., Les Perelman, *op. cit.*, p. 100; Stefania Skwarczyńska, *op. cit.*, p. 243; Eckart Conrad Lutz, *Rhetorica divina – mittelhochdeutsche Prologgebete und die rhetorische Kultur des Mittelalters*, Berlin, New York: de Gruyter, 1984, p. 30–31. Pastarasis autorius taip pat aptaria diskusiją, kas buvo *ars dictaminis* pradininkas, siūlo jo raidos fazes analizuoti, remiantis tipologiniu turimų tekstų klasifikavimu.

antikinis palikimas, šnekamoji lotynų kalba, išlikusi išsimokslinusių pasauliečių tarpė; klestintys miestai-valstybės su instituciniais valdymo organais, stipri teisinė tradicija, aukštas prekybos lygis – visa tai stiprino tam tikro išsilavinimo poreikį, kuris ypač buvo reikalingas dalykiniam, o neretai ir asmeniniam susirašinėjimui tobulinti. Reikėjo nusimanyti bent triviumo dalykuose. Taigi šie praktiniai poreikiai aukštutinėje Italijoje susijungė su miestiečių luomo dvasinių žinių siekiu – tai paskatino universitetų kūrimą³⁶.

Apie XII a. vidurį – XIII a. *ars dictaminis* išplinta Prancūzijoje, kurioje ypač garsėjo Orleano, Paryžiaus, Turo (Tours), Blua (Blois), Meno (Meung) mokyklos. Pirmiausia buvo tik nurašomi Italijos autorių traktatai, vėliau pavyzdiniuose laiškuose minimi tikriniai vardai buvo keičiami vietiniais vardais, bet greitai imta kurti savarankiškus teisinius veikalus. Vadovėlių, kuriuose aptariama išskirtinai *ars dictaminis* problematika, XII a. buvo gana daug: Arnulfo iš Orleano (Arnulfus Aurelianensis), Bernardo Silvestrio (Bernardus Silvestris), Bernardo iš Meno (Bernardus de Magduno, *Summa dictaminis*, apie 1180) ir kt. veikalai, XIII a. – Poncijaus iš Provanso (Poncius Provincialis, Pons le Provençal; jo *Summa dictaminis* ir laiškų rinkinys buvo gana populiarūs), Viljamo iš Provanso (Guilelmo de Provincia?) ir kt., bet traktatų turinys buvo gana pakitęs³⁷. Prancūziškoji *ars dictaminis* teorija skyrėsi nuo aukštutinės Italijos visų pirma didesniu dėmesiu gramatiniams ir literatūriniais dalykams ir aukštesniu Antikos klasikų vertinimu. Orleano mokykla laikėsi puošnaus, gana perdėto kalbos stiliaus, kuris XIII a. laiškų literatūroje buvo dažnai mėgdžiojamas Italijoje ir Vokietijoje³⁸.

Viduramžių Vokietijoje ir Anglijoje teoretikai kiek mažiau dėmesio kreipė į *artis dictandi* teorinę pusę, daugiau buvo naudojamosi

³⁶ Max Manitius, *op. cit.*, p. 301; Franz-Josef Schmale, *op. cit.*, p. 8–9; „Ars dictaminis, Ars dictandi“, in: *Lexikon des Mittelalters*, t. 1, p. 1035.

³⁷ „Ars dictaminis, Ars dictandi“, in: *Lexikon des Mittelalters*, t. 1, p. 1035–1036.

³⁸ Apie tai plačiau žr. Михаил Гаспаров, „Средневековые латинские поэтики в системе средневековой грамматики и риторики“, p. 105–106; Teresa Michałowska, „Klucz semiotyczny. Teoria i twórczość literacka w średniowieczu“, p. 35; Mieczysław Markowski, *op. cit.*, p. 30.

formularais³⁹, t. y. popiežių ir imperatorių laiškų bei dokumentų rinkiniais. 1160 m. Vokietijoje Balduinas (Baldwin) parašo veikalą *Liber dictaminum*, jis ne tik perima aukštutinės Italijos pavyzdžius, bet ir savarankiškai juos perdirba – tai išimtinis atvejis, nes antroje XII a. pusėje Vokietijoje ir toliau nurašinėjami itališki ir prancūziški traktatai ir sudaromi įvairiausi pavyzdinių laiškų rinkiniai, bet tikraja prasme *ars dictaminis* atsiranda tik 1193–1194 m. veikalo *Libellus dictaminum et privilegiorum* pavidalu, parašyto nežinomo Halberštato (Halberstadt) dvasininko. XIII a. vyskupas Gernandas iš Brandenburgo (Gernandus de Branderburg) parašo *Summa prosarum dictaminis* (apie 1230), Ludolfas iš Hildesheimo (Ludolf de Hildesheim) *Summa dictaminum* (apie 1250) – tai jau saviti ir gana žymūs veikalai. Laiškų ir dokumentų rinkinių išlikę net iš XI amžiaus, pavyzdžiui, Meinhardo iš Bambergo (Meinhard de Bamberg) arba Hildesheimo rinkiniai⁴⁰.

Anglija vėlyvaisiais Viduramžiais, atrodo, bus mažai prisidėjusi prie *ars dictaminis* teorijos raidos. Pirmąjį tokio pobūdžio veikalą Anglijos žemėje sudarė prancūzas Petras iš Blua (Petrus de Blois, Blesensis, apie 1181–1185), kuris tada buvo Kenterberio arkivyskupas. *Summa de arte dictandi*, parašytos būdingu Bolonijai stiliumi tarp 1188 ir 1190 m., autorystė priklauso normanui Gaufridui, arba Galfridui, iš Vinsalvo (Geoffroy de Vinsauf), labiau žinomam dėl savo veikalo *Poetria nova*. Tik apie 1270 m. pasirodė Gaufrido Anglo (Gaufridus Anglicus, Geoffroy de Eversley) *ars dictaminis* veikalas *Ars epistolaris ornatus*⁴¹.

³⁹ Apie formularių terminą, istoriją, raidą, ryšį su kanceliarija ir kt. žr. „Formel, -sammlungen, -bücher“, in: *Lexikon des Mittelalters*, t. 4, München und Zürich: Artemis Verlag, 1989, p. 646–655.

⁴⁰ Žr. „Ars dictaminis, Ars dictandi“, in: *Lexikon des Mittelalters*, t. 1, p. 1036–1037; „Ars dictaminis, Ars dictandi“, in: *Reallexikon der deutschen Literatur-Wissenschaft: Neubearbeitung des Reallexikons der deutschen Literaturgeschichte*, p. 140; „Brief, Briefliteratur, Briefsammlungen“, in: *Lexikon des Mittelalters*, t. 2, 1983, p. 656–659; Михаил Гаспаров, „Средневековые латинские поэтики в системе средневековой грамматики и риторики“, p. 106; Carl Erdmann, *op. cit.*, p. 1–15 ir kt.; Konrad Burdach, *op. cit.*, laiškų pavyzdžiai pateikti skyriuje „Texte“.

⁴¹ „Ars dictaminis, Ars dictandi“, in: *Lexikon des Mittelalters*, t. 1, p. 1037.

XII a. pabaigoje – XIII a. pradžioje *ars dictaminis* teorija vėl suklesti Italijoje, ypač Bolonijoje. Tuo metu ten mokytojavo vienas garsiausių originalių autorių – Bonkompanjas iš Sinjos (Boncompagnus de Signa, 1165–1240). Jis puikiu stiliumi parašė gausybę įvairiausių rūšių vadovėlių, traktatų, patarimų (*Rota Veneris, Liber de amicitia, Breuiloquium, Cedrus, Mirra, Oliva, Palma, Gemma purpurea* ir kt.), kurie apėmė beveik visas *ars dictaminis* ir retorikos sritis. Jis atsisakė puošnios Orleano mokyklos manieros ir pasiūlė paprastą, aiškų kalbos stilių. Labai populiarus buvo jo parašytas meilės laišku rašymo vadovėlis – *Rota Veneris* (apie 1215). Šis veikalas, paremtas Ovidijaus meilės meno patarimais, įvedė prozinę formą srityje, kurioje prieš tai visų pirma buvo pripažįstamas poetinis laiškas⁴².

Taip pat žymūs buvo: Bene iš Florencijos (Bene de Florence, mirė apie 1240), plačiai žinomo veikalo *Candelabrum* (tarp 1220 ir 1223) ir kitų autorių; Gvido Faba (Guido Fava, apie 1190 – apie 1240), vienas pirmųjų parašęs laišku rašymo vadovą nacionaline kalba, juo vėliau pasekė ir Dantės mokytojas, florentietis kancleris Brunetas Latinis (Brunetto Latini, 1220–1294), parašęs *ars dictaminis* veikalą *Rhetorica* (po 1260) ir laišku rašymo vadovėlį *Sommetta* (apie 1275) italų liaudies kalba; taip pat Bonus iš Lukos (Bonus de Lucca, XIII a.), Tomasinas Armaninis (Thomasinus Armannini, mirė 1295) ir kt. Pasak Michailo Gasparovo, jie tarsi apibendrina nueito kelio darbus: nauja įveda mažai, sena perpasakoja grakščiai ir visiems suprantamai, dažnai su įvairiomis variacijomis, norėdami įtikti skirtingiems skaitytojų skoniams⁴³.

Akivaizdus *ars dictaminis* raidos pabaigos pavyzdys – italas Laurynas Akvilėjietis (Laurentius de Aquileia, Cancellarius). Apie 1300 m. atvykęs į Paryžių, to meto europinės kultūros centrą, kur teoretikai

⁴² Teresa Michałowska, *Średniowiecze*, p. 641; „Boncompagnus“, in: *Lexikon des Mittelalters*, t. 2, p. 408–409; Grażyna Klimecka, *op. cit.*, p. 30.

⁴³ Михаил Гаспаров, „Средневековые латинские поэтики в системе средневековой грамматики и риторики“, p. 107; „Ars dictaminis, Ars dictandi“, in: *Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft: Neubearbeitung des Reallexikons der deutschen Literaturgeschichte*, p. 140; „Ars dictaminis, Ars dictandi“, in: *Lexikon des Mittelalters*, t. 1, p. 1036.

noriai naudodavo savo darbuose kanonines epistolografijos schemas, parašo paradoksalų veikalą *Practica sive usus dictaminis*⁴⁴, kuris labai formalizavo laiškų kūrimą. Tai vadovėlis iš lentelių, kur pateikiama schema, duodamas tam tikrų sudėtinių elementų rinkinys, skirtų schemai užpildyti, ir rašančiajam telieka tik sudaryti tekstą iš paruoštų blokų. Taigi laiško kūrimas visiškai formalizuojamas: vietoje individualaus ieškojimo (*inventio*) naudojamosi jau sukurto teksto pakartojimu (*reproductio*)⁴⁵.

Čekijos Viduramžių laiškų rašymo mokslui daugiausia įtakos turėjo itališkoji *ars dictaminis* pakraipa. Čia daugiau buvo kuriama laiškų ir dokumentų rinkinių, o ne teorinių veikalų. Seniausias čekų formuliaras, išlikęs fragmentais, sudarytas apie 1264 m. Labai žymus formuliarų kūrėjas buvo Henrikas Italas (Henricus Italicus, de Isernia), taip pat minėtini Mikalojus Tibinas (Nicolaus Tibinus), Jonas Noviforietis (Iohannes Noviforensis), Jonas iš Sitboro (Iohannes de Sitbor), Tkadlečekas (Tkadleček), Prokopas iš Prahos (Procopius de Praga) ir kt.⁴⁶

Lenkijoje kitų kraštų *ars dictaminis* vadovėliai buvo žinomi jau XII a., o XIII a. pradėta kopijuoti užsienio autorių traktatus, reikalinius kanceliarijose. Jose buvo naudojami ir pavyzdinių laiškų bei dokumentų rinkiniai arba *artes notariae*, kuriuose buvo aiškinama teisinių dokumentų rengimo teorija. Savus teorinius traktatus ir formuliarus lenkai pradėjo kurti tik XV a. Lenkijos autorių sekimo šaltiniai buvo italų, prancūzų, vokiečių ir čekų kilmės *artes dictaminis*⁴⁷.

⁴⁴ Šio veikalo komentarai ir tekstas pateikiami: „Johannes Bondi von Aquileja“, in: Ludwig Rockinger, *op. cit.*, p. 951–966.

⁴⁵ Mieczysław Markowski mano, kad šio autoriaus veikalas „užbaigia tam tikrą ciceroniškosios retorikos, taikytos laiškų, oficialių raštų ir notarinių dokumentų rašymo mene, istorijos etapą“, žr. Idem, *op. cit.*, p. 31.

⁴⁶ Dušan Třeštík, *op. cit.*, p. 43; Josef Tříška, *op. cit.*, p. 183; „Briefliteratur, Briefsammlungen“, in: *Lexikon des Mittelalters*, t. 2, p. 671–672.

⁴⁷ Apie tai plačiau žr. Teresa Michałowska, „Średniowieczna teoria literatury w Polsce (*ars dictaminis* – jej pogranicza i funkcje)“, p. 29–39; Grażyna Klimecka, *op. cit.*, p. 20–21; Mieczysław Markowski, *op. cit.*, p. 5–83; Idem, „Tendencje rozwoju pieętnastowiecznej retoryki krakowskiej“, in: *Retoryka w XV stuleciu*,

Ars dictaminis istorija būtų neišsami, jei nebūtų paminėta viena institucija, būtent popiežiaus kurija, kurioje lotyniškų laiškų ir dokumentų kalba buvo rūpestingai puoselėjama, todėl, kaip minėta, popiežiaus raštinės dokumentai, korespondencijos standartai šimtmečiais buvo pavyzdiniai. Atitinkamo stiliaus taisyklės čia dažniau pateikiamos įvairiuose laiškų rinkiniuose, pagalbinuose formuliruose, o ne vadovėliuose. Albertas iš Moros (Albertus de Morra, Grigalius VIII), kuris 1178–1187 m. buvo Romos Bažnyčios kancleris, ir vienas iš jos notarų, prancūzų cistersas Transmundas iš Klervo (Transmundus Claraevallensis), parašė po traktatą popiežiaus kanceliarijos tarnautojams apie *cursus* taisykles. Tik kardinolas Tomas iš Kapujos (Thomas de Capua) dvidešimtaisiais XIII a. metais parašė teorinį *ars dictaminis* veikalą, kuriame buvo aiškiai ir elegantiškai apibendrintos ankstesnės taisyklės; dėl to jis dažnai buvo kopijuojamas. Kito tokios rūšies veikalo, atrodo, kurioje nebuvo sukurta, labiau buvo įprasta sudaryti laiškų ir dokumentų rinkinius⁴⁸.

Vėlyvaisiais Viduramžiais remiamasi žinomais, paplitusiais veikalais, daromi tik nežymūs teoriniai pakeitimai, senieji pavyzdžiai pritaikomi esamajam laikui. XIV–XV a. būdingas bruožas – nacionalinės kalbos panaudojimas *ars dictaminis* veikaluose. Pirmiausia atsiranda mišrūs kalbos atžvilgiu traktatai (teorinė dalis – lotyniškai, pavyzdžių dalis – nacionaline kalba), vėliau veikalai kuriami vien tik nacionalinėmis kalbomis⁴⁹. Vėlyvaisiais Viduramžiais didėja viduriniojo miestiečių sluoksnio susirašinėjimo mastai: tai įvairiausio

red. Małgorzata Frankowska-Terlecka, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1988, p. 87–119; Maria Bielińska, „W kwestii początków kancelarii polskiej”, in: *Studia Źródłoznawcze*, 1968, t. 13, p. 63–71; Karol Maleczyński, „O formularzach w Polsce w XIII wieku”, in: *Studia nad dokumentem polskim*, Wrocław [i inn.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1971, p. 189–221; Maria Cytowska, „Źródła staropolskiej wiedzy retorycznej”, in: *Źródła wiedzy*, p. 42–58 ir kt.

⁴⁸ „Ars dictaminis, Ars dictandi”, in: *Lexikon des Mittelalters*, t. 1, p. 1037; „Formel, -sammlungen, -bücher”, in: *Lexikon des Mittelalters*, t. 4, München und Zürich: Artemis Verlag, 1989, p. 647–648.

⁴⁹ „Ars dictaminis, Ars dictandi”, in: *Lexikon des Mittelalters*, t. 1, p. 1038.

pobūdžio dalykinė ir asmeninė korespondencija⁵⁰. Taip pat plėtėsi literatūrinio pobūdžio laiškų rašytojų ir skaitytojų ratas. Pamažu vis daugėja žmonių, kurie patys, nors ir būdami aukštos socialinės padėties, imasi rašyti laiškus.

Beveik 200 metų *ars dictaminis* buvo fundamentinė mokymo programos dalis išsivysčiusiuose Europos mokymo centruose, o pats retorikos mokslas maždaug nuo XII a. keliuose universitetuose buvo dėstomas kaip laiškų rašymo šaka⁵¹. Vis dėlto, Malcolmo Richardsono nuomone, Viduramžių pabaigoje standartinių ir labai panašių vienas į kitą formuliarių tradicija nukonkuravo net geriausių akademinius veikalus⁵². Taigi *ars dictaminis* raida, prasidėjusi nuo praktinių poreikių ir atitinkamų tekstų (oficialus, dalykinis laiškas ir dokumentas), tam tikrais etapais pasiekusi teorinį lygmenį, kuris stipriausiai pasireiškė Italijoje ir Prancūzijoje, vėl grįžta prie praktikos (formuliarių). Žinoma, dalykinių laiškų stilius, privalomos, sustabarėjusios formulės iš dalies veikė ir asmeninius ar literatūriškesnius laiškus. Tuo galima įsitikinti peržvelgus ne vieną išlikusį Viduramžių epochos laiškų rinkinį, sudarytą iš, pavyzdžiui, studentų ir jų tėvų korespondencijos ar meilės laiškų – jie rodo, kad buvo daugiau ar

⁵⁰ Apie tai plačiau žr. Malcolm Richardson, *op. cit.*, p. 62–63. Taip pat tyrėjai mano, kad esama daug sąsajų tarp formalaus *ars dictaminis* mokslo ir šiuolaikinių verslo laiškų, apie tai plačiau žr. Luella M. Wolff, „A Brief History of the Art of Dictamen: Medieval Origins of Business Letter Writing“, in: *Journal of Business Communication*, 1979, t. 16, Nr. 2, p. 3–11.

⁵¹ Žinynuose teigiama, kad iki XV a. pabaigos buvo žinoma apie 180 *ars dictaminis* autorių. Jie kartu su anonimiais autoriais parašė daugiau nei 600 atskirų traktatų, žr. „Ars dictaminis, Ars dictandi“, in: *Reallexikon der deutschen Literatur-Wissenschaft: Neubearbeitung des Reallexikons der deutschen Literaturgeschichte*, p. 139.

⁵² Apie tai plačiau žr. Malcolm Richardson, *op. cit.*, p. 52. Tyrėjas šį laiką, t. y. XII–XIII a., vadina „auksiniu Europos laiškų rašymo vadovėlių amžiumi“. Jo teigimu, laiškų pavyzdžių rinkiniai turi nepertraukiamą tradiciją, išlikusią iki šių dienų, su jais sietini dabartiniai patarimai ir vadovėliai, skirti laiškų – elektroninių ar „tikrų“ – rašymui. Žinoma, tai daugiausia verslo, dalykinių ar pan. laiškų pavyzdžiai (p. 60). Jis pateikia kelių valdovų oficialių laiškų, kuriuos skiria net keletas šimtmečių, palyginimą, iliustruojantį, kaip ilgai tęsiasi formuliarių, formulių, dalykinio stiliaus tradicija.

mažiau laikomasi *ars dictaminis* taisyklių⁵³. Vis dėlto šis klausimas – *ars dictaminis* teorijos ir praktikos santykis – reikalautų atskiro, labai įdėmaus ir plataus tyrimo.

VIDURAMŽIŲ EPISTOLOGRAFIJOS TERMINAI, VADOVĖLIŲ RŪŠYS

Bendras terminas, kuriuo Viduramžiais buvo apibrėžiama laiškų ir dokumentų rašymo veikla ir veiksmas, – *dictare*. Pirmiausia tai reiškė – *diktuoti*, vėliau – *rašyti, kurti*⁵⁴. Dėl anksčiau minėtų socialinių, visuomeninių ir kt. pokyčių, ypač raštingumo sumažėjimo, laiškų bei dokumentų rengimu ir rašymu užsiimdavo profesionalai, vadinamieji *dictatores*, kurie taip pat ir mokydavo. Pažodinis šio termino vertimas į lietuvių kalbą skambėtų *diktatoriai* ar *diktuotojai*. Toks terminas dažniausiai vartojamas ir minėtoje mokslinėje literatūroje⁵⁵. Tačiau manytume, kad tikslesnis terminas būtų *diktaministas*, kadangi *diktatorius* ar *diktuotojas* – tai tas, kuris padiktuoja turinį, o *diktaministas* visa tai suformuoja, suredaguoja ir pagražina pagal tam tikras taisykles; taip pat jis geba kurti atitinkamus tekstus⁵⁶. Jo darbas (procesas) ir rezultatas (tinkamai sukomponuotas laiškų

⁵³ Žr., pvz., minėtus C. Erdmanno, K. Burdacho, G. Klimeckos parengtus rinkinius; taip pat *Памятники средневековой латинской литературы X–XII веков*; „Brief, Briefliteratur, Briefsammlungen“, in: *Lexikon des Mittelalters*, t. 2, p. 648–682 ir kt.

⁵⁴ Jau Antikoje, kaip žinoma, dažnai laišakai buvo diktuojami vergams ar valdovo sekretoriui, tačiau tas žodis laikui bėgant ėmė reikšti patį laiško, dokumento ar prozinio teksto kūrimą bei parengimą (rašymą) ir pamažu nebeteko pirminės reikšmės, žr. Михаил Гаспаров, „Средневековые латинские поэтики в системе средневековой грамматики и риторики“, p. 104; Ernst Robert Curtius, *op. cit.*, p. 83.

⁵⁵ Taip pat žr. Artūras Dubonis, *op. cit.*, p. 584. Beje, *diktatorius* čia vartojamas ir kaip *raštininko* sinonimas. Plg. Albinas Jovaišas, *op. cit.*, passim; Edvardas Gudavičius, *op. cit.*, p. 445; Arvydas Pacevičius, *op. cit.*, p. 27–29.

⁵⁶ Plačiau apie „tikrojo“ laiško autoriaus nustatymo sunkumus, skirtumą tarp siuntėjo, kuris įvardijamas adrese ir tekste „kalba“ pirmu asmeniu, ir diktaministo, kuriam priklauso teksto formulavimas, žr. Carl Erdmann, *op. cit.*, p. 3–5.

kas, dokumentas ar literatūrinis tekstas) buvo vadinami *dictamen*. Pats lotyniškas žodis *dictamen* yra poklasikinis. Manytume, kad lietuviškas šio termino atitikmuo galėtų būti *diktaminas*, remiantis „tikruoju“ žodžio kamienu, nustatomu iš kilmininko linksnio (*dictamen, diktamin-is*), ir siekiant išsaugoti šio termino talpumą. Artūras Dubonis dar vartoja terminus *diktatas* ar *diktantas*, turėdamas omenyje raštininko parengtą raštu dokumento juodrašį⁵⁷. Taip pat pasitaiko ir terminas *dictaminum*. Manytume, kad abu terminus – *dictamen* ir *dictaminum* – galima vartoti sinonimiškai, labiau jų neatskiriant, tuo labiau kad žodis *dictaminum* gali būti ir *dictamen* daugiskaitos kilmininkas. Taigi *dictamen* yra gana platus terminas, kaip ir iš jo išvestas *ars dictaminis*, arba *ars dictandi*, kurį galėtume vadinti *diktamino mokslas ir menas*, turint omenyje laišku bei dokumentų rašymo ir rengimo mokslą ir meną. Reikia pasakyti, kad mokslo darbuose nėra nusistovėję tikslūs terminai ir *dictamen* bei *ars dictaminis* apibūdinami gana įvairiai.

Taip pat nėra vieningos ir tikslios Viduramžių epistolografijos vadovėlių, laišku ir dokumentų rinkinių terminologijos. Patys išlikę šaltiniai pavadinti gana skirtingai, bet tie pavadinimai daugiausia priklauso nuo veikalo paskirties ir autoriaus pažiūrų, o ne nuo rinkinio turinio. Taigi vadovėlių ir rinkinių atmainų yra daug, todėl dėl aiškumo galima būtų juos suskirstyti ir tiksliau pavadinti šitaip:

1) *ars dictaminis, ars dictandi*, arba *teorinis diktamino vadovėlis*, arba *diktamino mokslas ir menas*, atsižvelgiant į kontekstą: tokiaime veikale išdėstoma laišku bei dokumentų rengimo teorija, dažnai kartu pateikiami ir formulių, laišku ir dokumentų pavyzdžiai; jų tikslas – didaktinis, tinkamas mokantis ne tik laišku ar dokumentų, bet ir apskritai prozinio teksto sutvarkymo, sąrangos, stiliaus ar pan.; neretai pasitaiko ir terminas *summa dictaminis*, kurį galėtume išversti kaip *diktamino visuma*: tokiaime veikale paprastai būna ir plati teorinė dalis, kurioje nemažai dėmesio skiriama klasikinės

⁵⁷ Žr. Artūras Dubonis, *op. cit.*, p. 584.

retorikos taisyklėms, ir gausūs laiškų bei dokumentų pavyzdžiai, formulių rinkiniai;

2) *laiškų pavyzdžių rinkinys*, arba *epistoliarijus*: neretai jame būdavo ir teorinių komentarų, pasisveikinimų ar kreipinių variantų, stilistinių patarimų ir pan., todėl taip pat galėjo būti naudojamas mokantis: ir asmeninėje korespondencijoje, ir dalykinėje, nes čia paprastai pateikiami įvairių rūšių laiškai; būta ir dvikalbių laiškų rinkinių; o realaus susirašinėjimo rinkinius galima būtų vadinti tiesiog *laiškų* ar *korespondencijos rinkiniu*, šiek tiek atskiriant nuo aukščiau minėto *epistoliarijaus*;

3) *laiškų ir dokumentų pavyzdžių (formų) rinkinys*, arba *formularias (formularium, liber formularum)*. Reikėtų atkreipti dėmesį į tikslų šio termino vartojimą ir nepainioti jo su terminu *formulių rinkinys*, nes *formulė* – labai konkretus žodžių junginys arba frazė, vartota laiške ar dokumente, nusakant konkrečius teisinius dalykus, pasekmes, reikalui esant – emocijas ar išgyvenimus, nupasakojant vienokius ar kitokius įvykius ir pan.⁵⁸ Formuliaruose būdavo ir pavyzdinių laiškų bei dokumentų (kartais realių, kartais fiktyvių ar retoriškai sutvarkytų, o kartais ir kelių rūšių pavyzdžių), ir privalomų formulių pavyzdžių. Neretai juose būdavo paaiškinimų, šiek tiek teorijos, todėl jie taip pat galėjo būti naudojami kaip vadovėliai. Tačiau apskritai ši rinkinių rūšis buvo labiau susijusi su kancelarija. Ilgainiui dokumentų rinkiniai ar jų nuorašai sudarydavo *kanceliarines knygas (liber cancellariae)*.

Žinoma, šiuos terminus reikės ir toliau tikslinti. Sunkoka rasti ir bendrą pavadinimą visai šiai įvairovei. Šiame straipsnyje juos vadinsime *vadovėliais*, o norėdami labiau išskirti jų specifiką, atsižvelgdami į kontekstą – *teoriniais diktamino vadovėliais, formulariais* ar *epistoliarijais*.

⁵⁸ Apie tai plačiau žr. Christina Kakridi, *op. cit.*, p. 128–142.

VADOVĖLIŲ STRUKTŪRA IR TURINYS

Paprastai *ars dictaminis* vadovėliuose laikomasi standartinės dėstymo struktūros, nors būna ir variacijų. Pagrindiniai klausimai išdėstomi dažniausia tokia tvarka:

Prologas, dedikacinis laiškas.

Diktamino apibrėžimas, jo rūšys.

Laiško apibrėžimas, funkcijos, žodžio *epistola* etimologija.

Laiško dalys (svarbiausios ir antrinės).

Retorinės laiškų puošmenos (*colores*) ir privalumai (*virtutes*).

Diktamino klaidos (*vitia*).

Laiškų pavyzdžiai (jie taip pat pateikiami ir įvairiose veikalo vietose).

Neretai toliau aptariamas dokumentas ir su juo susiję dalykai, pateikiama dokumentų pavyzdžių.

Epilogas (ne visada).

Toliau iš eilės ir aptarsime šias vadovėlių sudedamąsias dalis.

1. PROLOGAS, DEDIKACINIS LAIŠKAS

Paprastai vadovėlių prologuose paaiškinama, kam jie skirti. Pagrindinis jų tikslas, kaip minėta, – didaktinis. Italas Adalbertas Samarietis trijose įžangose, kurios atsirado dėl skirtingų jo veikalo redakcijų, teigia, jog savo *Praecepta dictaminum* skiria: mokiniams, užsiimantiems filosofijos studijomis; savo mylimiausiam mokiniui; norintiems kurti prozinius tekstus (*scolaribus philosophicis studiis inherentibus; suo discipulo amantissimo; prosaicas orationes fingere cupientibus*); jie, pasak autoriaus, išnagrinėję pateiktus laiškų pavyzdžius, patys galėsią „suprantamai atskleisti širdį“ (*poterit componere cor docibile*)⁵⁹. Konrado Burdacho publikuoti laiškų rinkiniai skirti mokiniams, dvasininkams ir pasauliečiams (*für Scholaren, Kleriken*

⁵⁹ Adalbertus Samaritanus, *Praecepta dictaminum*, p. 28–32 (įžangos), 57.

und Laien)⁶⁰. Apskritai stengiamasi pritraukti ir neatbaidyti jaunimo nuo diktavimo mokslo, patraukliai pateikiant vadovėlio turinį⁶¹.

Dažnai įžangose šlovinamas *ars dictaminis*, akcentuojama šio mokslo svarba, tam tikra prasme reklamuojamas vadovėlis; pasakojama, kas paskatino jį parašyti (*intentio, qualitas, utilitas*); kartais trumpai nusakomas turinys. Taip pat neretai prologuose, kaip ir kitose veikalų vietose, aptariamos gero diktaministo (*bonus dictator*) ar kruopštaus laiškų kūrėjo (*diligenter epistolarum compositor*) savybės: jis turi matyti ir teksto pradžia, ir pabaigą, t. y. visumą, kad geriau išreikštų tai, kas ir buvo sumanyta⁶²; turi gerai išmanyti triviumo dalykus⁶³; būtinas diktaministui savybes nusako ir vadovėlių autoriams taikomi epitetai, pavyzdžiui, *sagax dictator* (nuovokus, akylas diktaministas)⁶⁴, *sollers sollicitusque dictator* (sumanus ir rūpestingas diktaministas)⁶⁵ ir kt., taigi aiškiai jaučiama savos profesijos svarba, orumas. Todėl dažnai būna kritikuojami ir apsimitėliai ar neišmanėliai diktaministai. Taip pat patariama remtis poetikos (*ars poetica*) ir retorikos žiniomis⁶⁶.

⁶⁰ „Texte“, in: Karl Burdach, *op. cit.*, p. 1–116.

⁶¹ Žr. La „*Summa de arte dictandi*“ di maestro Goffredo, ed. V. Licitra, in: *Studi Medievali*, 1966, t. 3, Nr. 7, p. 909, [toliau – Magister Gaufredus, *Summa de arte dictandi*]. Šio vadovėlio tekstą taip pat galima rasti per prieigą: http://www.uan.it/alim/testi/xii/gaufredus_summa_de_arte_dictandi-scheda.htm

⁶² *Quisquis igitur tibi nomen boni dictatoris cupis acquirere / Verbi principium, finem quoque conspice uerbi, / Vt possis melius praemeditata loqui*, žr. V. Sivo, *Le „Introductiones dictandi“ di Paolo Camaldolese (Testo inedito del sec. XII ex.)*, (*Studi e ricerche dell'Istituto di latino*, t. 3), 1980, p. 92, [toliau – Paulus Camaldulensis, *Introductiones dictandi*]. Šio vadovėlio tekstą galima rasti internetinėje duomenų bazėje ALIM, prieiga: <http://www.uan.it/alim/testi/xii/AlimPauCamaldIntrodDict.htm>

⁶³ *Primum itaque dictatorem oportet cognoscere grammaticam, rhetoricam, dialecticam, eloquentie studia huic operi necessaria*, žr. Adalbertus Samaritanus, *Praecepta dictaminum*, p. 31.

⁶⁴ Boncompagnus de Signa, *Palma*, in: C. Sutter, *Aus Leben und Schriften des Magisters Boncompagno*, Freiburg i.B., Leipzig, 1894, p. 116 [toliau – Boncompagnus de Signa, *Palma*]. Šio vadovėlio tekstą galima rasti svetainėje ALIM, prieiga: <http://www.uan.it/alim/testi/xiii/AlimBoncPalma.htm>

⁶⁵ Magister Gaufredus, *Summa de arte dictandi*, p. 901.

⁶⁶ „Todėl tam, kuris norės šito pasiekti, [t.y. įvaldyti diktavimo meną], reikia prieš tai išmokti poetikos [taisykles] ir rašyti retorikos turtų žiedus, ir šitą mokslą stiprinti praktika bei nuolatinio lavinimusi“ (*Quare oportet eum, qui ista*

2. DIKTAMINO SAMPRATA

Diktamino (*dictamen*) sąvoka dažnai to paties autoriaus apibrėžiama skirtingai, tai rodo įvairialypį jo supratimą, dėl to, kaip minėjome, ko gero, atsiranda tiek daug įvairių veikalų pavadinimų. Pavyzdžiui, Bonkompanjas iš Sinjos pateikia tokius diktamino apibrėžimus: „Diktaminas yra tam tikra [teksto] apie vieną ar daugiau dalykų parengimo ir jo pateikimo idėja. Arba: diktaminas yra taisyklės, kuriomis remiantis atitinkamai pateikiami įsivaizduojami ir mintyse sumanyti žodžiai“⁶⁷. Kardinolas Tomas iš Kapujos diktaminą supranta kaip puikiai sutvarkytą tekstą: „Taigi diktaminas yra tinkama ir sumaniai parengta sakinių sancaupa su svariomis sentencijomis ir posakių virtine, neturinti savyje jokių trūkumų, neišreiškianti nieko nereikalingo“⁶⁸. Veikale *Rationes dictandi* rasime net tris, panašius į minėtuosius, diktamino apibrėžimus⁶⁹.

Prasminis vadovėliuose pateikiamo termino *dictamen* diapazonas gana platus, bet galima išskirti pagrindines jo sampratas: tai žmogaus sumanymas ką nors sukurti (taigi kūryba: *animi conceptio, ymaginatio tractandi, mente retente*) ir mokėjimas tai išdėstyti žodžiais arba dažniau raštu (taigi mokslas: *ratio, scientia*); tai rašytinis, retoriškai sutvarkytas, tinkamai sukomponuotas tekstas, aiškinantis kokį nors

observare voluerit, artem poeticam prescire et rethorice facultatis flores decerpere atque hanc scientiam usu et exercitatione roborare), žr. Aurea Gemma „Gallica“ (apie 1154), [1.17] – tai ankstyviausias išlikęs Prancūzijoje anoniminis veikalas iš Turo. Šis vadovėlis gana išsamus: čia kalbama ne tik apie laišką, bet ir apie įvairias dokumentų rūšis. Pateikiami popiežių, valdovų ir kt. laiškai, palikus tik adresatų ir siuntėjų inicialus. Kiek skiriasi savo turiniu ir kompozicija nuo kitų vadovėlių. Tekstas cituojamas iš prieigos: <http://scrineum.unipv.it/wight/aggindx.htm#1.27-28>

⁶⁷ *Dictamen est quedam ymaginatio tractandi de aliquo vel de aliquibus per appositionem. Vel dictamen est ratio, qua verba ymaginata et in animo concepta congrue proferuntur*, žr. Boncompagnus de Signa, *Palma*, p. 106.

⁶⁸ *Est ergo dictamen digna verborum et artificiosa congeries, cum pondere sententiarum et ordine dictionum, nihil intra se sustinens diminutum, nihil concipiens otiosum*, žr. *Die Ars dictandi des Thomas von Capua*, kritisch erläuterte Edition von Emmy Heller, Heidelberg: C. Winters Universitätsbuchhandlung, 1929, [toliau – Thomas Capuanus, *Ars dictaminis*], p. 12. Šio vadovėlio tekstą galima rasti ALIM per prieigą: <http://www.uan.it/alim/testi/xiii/AlimThoCapuanArsdictXIIIretpro.htm>

⁶⁹ *Rationes dictandi*, in: Ludwig Rockinger, *op. cit.*, p. 9.

dalyką raštu arba žodžiu (*litteralis prolatio; cuiuslibet rei tractatus; litteralis editio, sermone aut litteris declarata; tractatus commode applicatus; digna verborum et artificiosa congeries* – taigi pats tekstas arba net literatūrinis kūrinys, atliekantis ir praktinę paskirtį). Kaip matyti, diktamino apibrėžimuose susijungia ir praktinė jo paskirtis (pagal gana griežtas taisykles išdėstyti kito diktuojamą ar savo paties sumanytą tekstą), ir gilesnė teorinė termino reikšmė (kaip sukurti tekstą, kad jis būtų paveikus, puošnus ir gerai atliktų jam skirtas funkcijas). Tad kol sukuriamas „tinkamas“ tekstas (laiškas ar dokumentas, ar prozinis veikalas), nueinamas gana sudėtingas kelias: sumanymas mintyse, jo mokėjimas išdėstyti, padedant *ars dictaminis* žinioms, ir pats sutvarkymas teksto, kuris galų gale ima panašėti į literatūrinį kūrinį. Kiekviename iš vadovėliuose pateikiamų apibrėžimų minimas rašytinis veikalas (nors kai kurie įvardija ir jo mentalinį ar žodinį pavidalą), pasižymintis atitikimu (*congruentia*) išdėstomam dalykui ir stilistiniu meniškumu, rodo akivaizdų rašto kultūros įsigalėjimą. Pasak vadovėlių autorių, diktaminas gali būti metrinis, ritminis arba prozinis, kuris aiškinamas plačiausiai, reprezentuojamas laiško.

3. LAIŠKO SAMPRATA

Laiškas Viduramžių teoretikų taip pat suprantamas nevienareikšmiškai. Vadovėliuose matyti keli požiūriai, būdingi tam metui, ir laiško apibrėžimai, dažnai labai panašūs, skambantys beveik identyškai, keliauja iš vieno vadovėlio į kitą. Daugumoje jų, sekant antikine tradicija, kuri buvo tęsiama ir Renesanso vadovėliuose, pateikiama žodžio *epistola* etimologija⁷⁰.

⁷⁰ „*Epistola* yra sudėtinis graikiškas žodis, nes *epi* aiškinamas kaip *supra* [anksčiau, prieš tai], [o] *stola* [kaip] *missio* [išsiuntimas]; ir dėl to šitaip yra vadinamas, nes tuo pat metu dviem būdais vyksta [žinios] perdavimas: vienas – gyvu balsu, kitas – raštu; pastarasis yra ankstesnis už aną, kuris gyvu balsu perduodamas; nes juk laiškuose siuntėjas taip kalba, tarsi būtų akis į akį šalia to, kuriam sakoma. Todėl kuo palankiau [žinia] priimama, tuo garbingiau išsaugoma“ (*Epistola grecum nomen est compositum, epi enim supra, stola missio interpreta-*

Galima išskirti tokias pagrindines vadovėliuose pateiktas laiško sampratas:

1) laiškas – kalba: sutvarkytas retoriškai, puošnus (*oratio congrua*), oficialus, viešas, išreiškiantis siuntėjo jausmus, nusiteikimą, ketinimus (*affectus*), tekstas, siekiantis paveikti, įtikinti adresatą, skirtas perskaičiuoti balsu ir ne vienam adresatui; tai gali būti apibūdinimas oficialaus laiško, skirto aukštam asmeniui ar asmenų grupei;

2) laiškas – tinkamai sutvarkytas tekstas (*congrua sermonum ordinatio, instituta verborum ordinatio*); tokiu laišku raštiškai pranešama informacija šalia nesančiam adresatui; jis pritaikytas skirtingiems asmenims, išreiškia siuntėjo tikslą, ketinimus, jausmus (*litteralis legatio diversarum personarum capax; libellus absenti, cirografus (chirographus) absenti; affectum indicat delegantis*); tai kasdienė, dalykinė ar asmeninio pobūdžio korespondencija;

3) laiškas – pokalbis, perduodamas gyvu balsu ir raštu; siuntėjas draugiškai kalba tarsi akis į akį su adresatu, kurio šiuo metu nėra šalia (*ore ad os, absens absenti*), ir stengiasi jį paveikti, pamaloninti, kartu įgyvendinti kokį nors savo sumanymą. Tokio pobūdžio laiškuose tarsi labiau turėtų atsiskleisti adresato vidus, siela (*animum suum debet declarare*). Tai daugiau asmeninio pobūdžio laišškai, rašomi draugams, giminaičiams, mylimiesiems ir pan.

Vis dėlto vadovėliuose labiausiai pabrėžiamas praktinis laiško tikslas, aiškių siuntėjo pageidavimų išsakymas ir tinkamas teksto sutvarkymas, o ne paprastas, nuoširdus ar intelektualus draugų pokalbis ar laiškas-išpažintis.

Apibrėžimuose išskirtos tam tikros laiško funkcijos (informuoti, įtikinti, paveikti, užmegzti draugiškus ryšius) leidžia sąlygiškai suskirstyti Viduramžių korespondenciją į dvi pagrindines, didžiausias grupes: dalykinę ir asmeninę, kurios dar labai viena su kita susijusios,

tur; que ob hoc ita nuncupatur, quia cum duobus modis sit legatio: una viva voce, altera litteris; hec supra illa est, que viva voce mittitur; in epistolis namque ita legator loquitur acsi [etsi?] ore ad os et presens, cui legatur, adesset. Carius ergo accipitur, honorabilius et tenetur), žr. Adalbertus Samaritanus, *Praecepta dictaminum*, p. 32–33.

susipynusios, nes ir asmeninio pobūdžio laiškuose neretai pasitaiko dalykinio pobūdžio informacijos arba laišakai apskritai yra daugiatemiai. Akcentuojamas reikalavimas sutvarkyti laiško tekstą pagal atitinkamas retorikos taisykles sieja jį su literatūra (literatūrinio teksto samprata). Su minėtais požiūriais į laišką susijusi ir jo struktūra, apipavidalinimas, raiškos priemonės.

4. LAIŠKO STRUKTŪRA

Didelis dėmesys vadovėliuose buvo skiriamas laiško kompozicijai, mat, Viduramžių laišku teoretikų nuomone, ji vaidino svarbų vaidmenį siekiant vienokio ar kitokio laiško tikslo⁷¹, tad rašant net ir trumpučių paprastą laišką stengiamasi jos laikytis⁷². Buvo siekiama surasti tokią kompozicinę formą, kuri padėtų siuntėjui lengviausiu keliu pasiekti kuo didesnį efektą. Be to, ir minėti Viduramžiais vykę pokyčiai lėmė platesnes diskusijas vadovėliuose apie privalomas ir mažiau svarbias laiško struktūrinės dalis, naujų taisyklių šioje srityje atsiradimą⁷³.

⁷¹ Pauliaus Kamalduliečio veikalė išskiriamos 5 dalys (*prooemium, exordium, narratio, argumentatio, conclusio*) ir paaiškinama, kam jos reikalingos: „Manome, kad šios dalys laiškuose dėl to reikalingos, kad įžanga parodo nusiteikimą sveikinant, pradžia sužadina klausančiojo protą, pasakojimas išdėsto reikalą, argumentavimas suteikia žodžiams tikrumo, pabaiga parodo ir nusako viso teksto tikslą“ (*Has partes in epistolis ideo necessarias iudicamus, quia prooemium salutis notat affectum, exordium mentem prouocat auditoris, narratio quidem, res explicat; argumentatio fidem uerbis tribuit, conclusio finem totius operis complectitur et facit*), žr. Paulus Camaldulensis, *Introductiones dictandi*, p. 89.

⁷² Plačiau apie tai žr. Carl Erdmann, *op. cit.*, p. 80–81; Stefania Skwarczyńska, *op. cit.*, p. 243, 248–255. Plg. Ernst Robert Curtius, *op. cit.*, p. 77.

⁷³ Viena iš vokiškų formuliarių laišku rašymo menas (*Briefkunst*) apibrėžiamas „kaip mokėjimas kiekvienai įtikinamai temai surasti tinkamą turinį (*materiam invenire*) ir jo dalis tinkamai ir deramai (*convenienter et congruenter*) išdėstyti, panaudojant [tam tikrus] žodžius ir sakinius (*tam verbis quam sententiis*) patraukliai sukomponuoti ir puošniomis retorinėmis figūromis pagražinti (*coloribus floride perornare*), kad atmintyje paliktų gilų pėdsaką, ir pagaliau viską ausims pagarsinti (*totum demum pronunciendo auribus nunciare*)“. Toliau išskiriamos penkios kalbėtojo savybės (*quinque proprietates rethoris*), diktaminas (*dictamen*) prilyginamas laiškui (*epistula*) ir pateikiamos įvairios priežastys, dėl kurių rašomi laišakai, žr. Konrad Burdach, *op. cit.*, p. 55. Taigi adresato skaitomas ar klausomas tekstas turi ne tik paveikti protą ar pamokyti, bet ir pradžiuginti ausį. Taip pat žr. Stefania Skwarczyńska, *op. cit.*, p. 243–244.

Vis dėlto Viduramžių laiškas dėl gana glaudžių sąsajų su antikiniu laišku, kuriam buvo taikomos retorikos taisyklės, perima struktūrinę klasikinės kalbos (*oratio*) dalių principą, bet jį pakoreguoja. Vietoje buvusio skirstymo į septynias ar šešias dalis, pateikto labai populiariame Viduramžiais Cicerono veikale *De inventione* ir jam klaidingai priskiriamame veikale *Rhetorica ad Herennium*, apsiribota penkiomis dalimis, neretai jas mažinant iki minimumo, atsižvelgiant į laiško rūšį, tikslą, adresatą ir t. t. Reikia pabrėžti, kad tradicinės retorikos teorijos formuluotės buvo sukurtos teismams ir viešiesiems susirinkimams, tai retorika, kurią galima laikyti įtikinėjimo diskursu tarp lygių. O *ars dictaminis* atspindėjo hierarchinę Viduramžių visuomenės struktūrą, todėl buvo pereita prie socialiniu statusu pagrįsto adresato ir adresanto korespondavimo principų. Viduramžių laiškų rašymo vadovėliuose beveik visai nebelieka diskusijų apie argumentavimo būdus, kurios buvo tokios svarbios antikinėi retorikai⁷⁴. Taigi pagrindinės Viduramžių vadovėliuose išskiriamos laiško dalys yra tokios: 1) *salutatio* (pasveikinimas) ir su juo susijusių dalykų aptarimas (*diversitas personarum* (asmenų padėties skirtingumas), *diversi modi scribendi* (trys stiliai)) – tai dažniausiai būna pats plačiausias skyrius; 2) *exordium* (įžanga) arba *captatio benevolentiae* (palankumo siekimas); 3) *narratio* (pasakojimas); 4) *petitio* (prašymo pateikimas); 5) *conclusio* (pabaiga).

4.1. Pasveikinimas ir asmenų padėties skirtingumas

(*salutatio, diversitas personarum*)

Kaip minėta, didelis dėmesys *ars dictaminis* vadovėliuose buvo skiriamas pasveikinimui. Būtent Alberikas iš Monte Kasino pirmasis ima akcentuoti *salutatio* svarbą ir jo ryšį su adresato padėtimi⁷⁵.

⁷⁴ Apie tai daugiau žr. Les Perelman, *op. cit.*, p. 103–106.

⁷⁵ Veikale *Flores rhetorici* jis pritaiko savo svarstymus apie pasisveikinimus Aristotelio triadai: kalbėtojas, subjektas ir auditorija – adresantas, kontekstas ir adresatas. Sukuriamas tam tikras komunikacinis modelis, kuris rodo gana glaudžias *ars dictaminis* mokslo sąsajas su klasikine retorika, žr. Albericus Casinensis, *Flores rhetorici*, p. 38 (prieiga: <http://www.uan.it/alim/testi/xi/AlimAlbCasinensisFloresXIretpro.htm>).

Jo teoriją tęsia Adalbertas Samarietis, gerokai praplėsdamas pasisveikinimo pavyzdžių skaičių ir jų aptarimą, nurodydamas adresato ir adresanto intituilacijos eilės tvarkos taisykles bei atitinkamus terminus: *salutatio praescripta* (parašytas prieš), *subscripta* (parašytas po) ir *circumscripta* (įrašytas, aprašytas). Taip pat Adalbertas išskiria pasveikinimus dvasininkams ir pasauliečiams, išvardydamas jų luomus ir luomo rangus, be to, pabrėžia, jog dar esą būtina atsižvelgti ir į adresato nuopelnus, būdą, kilmę ar giminystės ryšius⁷⁶. Palaipsniui skyrius apie *salutatio* labai išsiplėčia ir tampa vienu pagrindinių vadovėliuose nagrinėjamų klausimų.

Labai dažnai vadovėlių dalyse apie *salutatio*, o kartais ir kituose skyriuose aptariamas svarbus *ars dictaminis* mokslo klausimas – *diversitas personarum* (asmenų padėties skirtingumas), kuris, beje, veikė ir kitas laiško struktūrinės dalis. Šis reiškinys labai susijęs su Viduramžių visuomenės susiskirstymu į luomus (dvasininkija – *oratores*, riterija – *bellatores*, dirbantieji – *laboratores*) ir jiems pritaikoma trijų stilių (*sublimis, mediocris, humilis*) teorija, perimta iš Antikos⁷⁷. Tokiame skyriuje nuosekliai išvardijami, dažnai ir apibūdinami visuomenės luomai, net socialinės, profesinės grupės, juos atitinkančios savybės ir dėl to tik jiems pritinkantys epitetai (pateikiama nemažai tokių pavyzdžių)⁷⁸, o siuntėjo luomo nurodymas adresato atžvilgiu nulemdavo ir laiško stiliaus rūšį. Taigi sukuriama tam tikros bendravimo taisyklės, kurių laikytasi koresponduojant: kas (koks) kam (kokiam)

⁷⁶ Žr. Adalbertus Samaritanus, *Praecepta dictaminum*, p. 33, taip pat žr. p. 34–42.

⁷⁷ Plačiau apie luomus žr. Johan Huizinga, *Viduramžių ruduo: Studija apie keturiolikto ir penkiolikto šimtmečio gyvenimą ir mąstyseną Prancūzijoje ir Nyderlanduose*, iš nyderlandų kalbos vertė Antanas Gailius, Vilnius: Amžius, 1996, p. 70. XI–XIII a. luomų (*ordines*) sistema keičiasi į socialinių profesinių grupių (*status*) sistemą, apie tai žr. Jacques Le Goff, *Viduramžių vaizduotė*, iš prancūzų kalbos vertė Diana Bučiūtė, Vilnius: Alma littera, 2003, p. 131, 302–303. Taip pat žr. Aronas Gurevičius, *Viduramžių kultūros kategorijos*, iš rusų kalbos vertė Vanda Nekrašienė, Vilnius: Mintis, 1989, p. 172, 175–185; Teresa Michałowska, „Średniowieczna teoria literatury w Polsce (*ars dictaminis* – jej pogrnicza i funkcje)“, p. 37.

⁷⁸ Žr. anoniminiame veikalė *Aurea Gemma „Gallica“*, 1.2–4; „Texte“, in: Karl Burdach, *op. cit.*, p. 7–10, 25–28, 52–129, 196–310.

apie ką (dėl kokio reikalo) rašo ir kokį pasveikinimą (susijusį su turiniu) perduoda. Viskas iki smulkmenų aptarta, unifikacija yra atpažįstama, tad vertinama labiau už individualizmą. Kaip rodo vadovėliai, koresponduojama plačiau, įvairiuose visuomenės sluoksniuose ir įvairiomis temomis.

4.2. Adresato palankumo siekimas, laiško įžanga (*captatio benevolentiae, exordium*)

Viduramžių *ars dictaminis* teoretikų darbuose terminai *captatio benevolentiae* (adresato palankumo siekimas) ir *exordium* (įžanga) aiškinami įvairiai. Vieni *captatio benevolentiae* laiko sudėtine įžangos (*exordium*) dalimi, kiti šiuos terminus vartoja sinonimiškai, tretį kalba apie *captatio benevolentiae* tik kaip apie atskirą svarbią laiško dalį, einančią po *salutatio*. *Exordium* dar vadinama *proverbium*, t. y. įžanginiu posakiu, aiškinant, kad tarp jų nesą esminio skirtumo⁷⁹.

Ši dalis ne visada buvo rašoma: kartais siuntėjas laišką pradėdavo trumpu mandagumo pareiškimu ir eidavo prie reikalo dėstymo, bet dažniau ji – ar būtų pavadinta terminu *captatio benevolentiae*, ar *exordium* – būdavo rašoma laiškuose, o kartais užimdavo net gana didelę teksto dalį, jeigu buvo laikomasi visų privalomų formulių ir epitetų. Todėl neretai ši dalis atrodo labai formalizuota, bet kai kurių tyrėjų nuomone, būtent *captatio benevolentiae* geriausiai atskleidžia ryšį tarp oficialaus formuliario ir asmeniškumo⁸⁰.

Adresatą reikėjo tinkamai pagerbti, išaukštinti, padėkoti jam ar išreikšti kokias kitas emocijas, kurių raiška taip pat priklausė nuo tam tikrų taisyklių, nulemtų, kaip minėta, socialinės hierarchijos. Pauliaus Kamalduliečio manymu, *exordium* tikslas – įtikti adresatui, sukurti ir išlaikyti ryšį tarp adresato ir adresanto; *exordium* tarsi atlieka

⁷⁹ Žr. Magister Gaufredus, *Summa de arte dictandi*, p. 892.

⁸⁰ Stefania Skwarczyńska, *op. cit.*, p. 250–251; Carl Erdmann, *op. cit.*, p. 80–81. Plg. Rūta Čapaitė, „Vytauto laiškai kaip Viduramžių epistolinio žanro pavyzdys“, p. 71–72.

pasveikinimo ir geros valios pareiškimo funkciją: „Įžanga yra kalba, tinkamai paruošianti klausytojo širdį atidžiam klausymui. Tai visiškai pavyks, jei ji padarysime palankų, dėmesingą, imlų“⁸¹.

Vadovėliuose palankumo siekimo būdų skaičius kiek įvairuoja, bet iš esmės visi pateikia maždaug panašią seką ar galimybes palenkti adresatą; pabrėžiama, kad svarbu laikytis žodžių darnos, atitikimo ir nuoseklumo⁸².

Ars dictaminis veikaluose, kaip ir skirstant pasveikinimus, išskiriamos ir įžangų, kuriose siekiama adresato palankumo, rūšys, taip pat „atsakomojo“ laiško įžangų modeliai, pateikiama galybė jų pavyzdžių. Diktaministų manoma, kad tokie posakiai ar įžangos padės palenkti ar kaip kitaip paveikti adresatą ar bent jau privers suklusti. Tuose įžanginiuose sakiniuose nusakoma laiško esmė, paskirtis arba svarbiausias įvykis, dėl ko rašomas laiškas, pasinaudojant tam tikra posakių metafora ar alegorija. Dar akcentuojama, jog būtina paisyti ir laiško dalių sąsajų, siekti vieningos, harmoningos teksto struktūros. Reikia pabrėžti, kad vis dėlto *captatio benevolentiae* dažniausiai buvo traktuojama kaip atskira ir labai svarbi laiško dalis, būtina adresantui siekiant įgyvendinti tam tikrą savo tikslą. Ypač plati ji būdavo oficialiuose, iškilminguose laiškuose.

4.3. Pasakojimas (*narratio*)

Į pasakojamąją laiško dalį, skirtingai nei į pasveikinimą ir palankumo siekimą, nebuvo kreipiamas toks didelis dėmesys, bet vis dėlto ir ji turėjo būti rašoma pagal tam tikras taisykles, kurių didžioji dalis perimta iš antikinės retorikos. Pasakojimo formavimas priklausė nuo

⁸¹ *Exordium est oratio animum auditoris idonee comparans ad audiendum cum diligentia. Quod prorsus eueniet, si eum beniuolum, attentum, docilem fecerimus*, žr. Paulus Camaldulensis, *Introductiones dictandi*, p. 89. Plg. Cicero, *De invent.*, I, 15, 20.

⁸² Plačiau apie tai žr. Paulus Camaldulensis, *Introductiones dictandi*, p. 89–90; *Aurea Gemma „Gallica“*, 1.13. Ne išimtis čia buvo net ir meilės laišakai, apie tai plačiau žr. Teresa Michałowska, „Listy miłosne“, in: *Średniowiecze*, p. 641–645; taip pat Stefania Skwarczyńska, *op. cit.*, p. 243–244.

laiško rašymo priežasties ir paskirties, žinoma, ir nuo koresponduojančių rango, padėties ir kt. Dažnu atveju vadovėliuose dėstymas (pasakojimas) apibūdinamas šitaip:

Pasakojimas yra dalykų išdėstymas taip, kaip jie įvyko, arba taip, kad atrodytų, tarsi įvyko; jį turime pritaikyti – trumpai ir aiškiai – atitinkamai prie siuntėjo reikmių. Vienas pasakojimas yra paprastas, o kitas sudėtinis. Paprastas yra tada, kai pasitenkinama tik vieno reikalo pristatymu; sudėtinis – kai pateikiama daug dalykų. Be to, vienaip pasakojama apie praeitį, kitaip apie dabartį, dar kitaip apie ateitį⁸³.

Diktaministai, kaip ir antikinės retorikos teoretikai, pabrėžia, kad pasakojimas privalo būti glaustas, aiškus ir tikroviškas (*brevis, lucida, veri similis*); taip pat detaliam aprašoma, kaip to pasiekti⁸⁴. Tai aptardamas Adalbertas Samarietis pamini autorius, iš kurių reikėtų mokytis uoliam diktaministui (*cupidus dictator*) – tai Ciceronas, Saliustijus, šv. Grigalius Nazianzietis, Ambraziejus, Augustinas, Jeronimas ir kt. Taip pat vadovėliuose remiamasi Horacijaus *Poetika*, veikalu *Rhetorica ad Herennium*, Katonu, Ovidijumi, Vergilijumi, Boecijumi ir kt.

Vis dėlto terminas *narratio*, perkeltas iš klasikinės retorikos teorijos, Viduramžių traktatuose veikiau apibrėžia trumpą, aiškų ir logišką reikalo, pagrindinės laiško temos išdėstymą, sukonstruotą taip, kad kuo veiksmingiau atliktų savo funkciją – įtikintų adresatą. Kartais vadovėliuose *narratio* yra visai praleidžiamas, retkarčiais tapatinamas su kita laiško dalimi, ypač būdinga Viduramžių laiškui, t. y. – prašymo ar

⁸³ *Narratio vero expositio est rerum gestarum vel ut potius se geri videbuntur; quam profecto ad cause mittentis conmodum breviter et aperte flectere debemus. Narratio alia simplex, alia multiplex. Simplex est narratio que unius tantum negotii narratione perficitur. Multiplex vero est qua plurima recitantur. Item narratio alia fit de preterito, alia de presenti, alia de futuro, žr. Rationes dictandi, in: Ludwig Rockinger, op. cit., p. 19. Plg. Cic., *De invent.*, I, 19, 27; Quint., *Instit. orat.*, IV, 2, 31.*

⁸⁴ Paulus Camaldulensis, *Introductiones dictandi*, p. 90. Taip pat žr. Thomas Capuanus, *Ars dictaminis*, p. 32 (*brevis, probabilis, aperta*). Plg. Quint., *Instit. orat.*, IV, 2, 31–60 (*aperta, dilucida, brevis, credibilis*); Cic., *De invent.*, I, 20, 28 (*brevis, aperta, probabilis*).

reikalavimo pateikimu (*petitio*)⁸⁵. Vėlesniuose vadovėliuose nemažai dėmesio skiriama ir ritminei teksto struktūrai (*cursus*)⁸⁶.

4.4. Prašymo pateikimas (*petitio*)

Po dėstymo turėdavo eiti prašymas (*petitio*), bet, kaip minėta, tokios sekos ne visada būdavo laikomasi, kartais šios dalies galėjo ir visai nebūti – tai priklausė nuo laiško pobūdžio ir tikslo. Kartais ši dalis, sekant klasikinės retorikos terminais, pavadinama *argumentatio*⁸⁷. Ir ne atsitiktinai, nes prašymas ar reikalavimas, atsižvelgiant į jo pobūdį ir lėmusias aplinkybes, galėjo būti išdėstomas labai apgalvotai, argumentuotai, kad būtų įmanoma jį įgyvendinti, arba pateikiamas šiek tiek laisvesne, bet nenusižengiančia įprastam epistolografijos kanonui forma. Vadovėliuose prašymas apibūdinamas kaip pasisakymas, kuriame pateikiami savi norai, prašymai, reikalavimai. *Rationes dictandi* autorius prašymą supranta šitaip: „Prašymu vadinamas toks kalbėjimas, kuriame pateikiame savo norus. Egzistuoja devyni prašymo būdai: nuolankus, įsakomasis, grasinamasis, raginamasis, padrašinamasis, įspėjamasis, patariamasis, smerkiamasis arba neutralus.“⁸⁸ Be to, prašymai skirstomi į paprastus (*simplex*) ir sudėtingus (*multiplex*), jų frazeologija parenkama pagal koresponduojančiųjų socialinį statusą.

Prašymas, kaip ir visos laiško dalys, kaip minėta, labai susijęs su *diversitas personarum*. Anoniminiame vadovėlyje *Aurea Gemma „Gallica“* apie *petitio* samprotaujama šitaip:

⁸⁵ Šitaip svarstoma Tomo iš Kapujos veikale *Ars dictaminis*.

⁸⁶ Apie tai plačiau žr. Ronald Witt, „On Bene of Florence’s Conception of the French and Roman *Cursus*“, in: *Rhetorica*, 1985, Spring, t. 3, Nr. 2, p. 77–98. Bene iš Florencijos – tikriausiai pirmasis savo veikaluose *Summa dictaminis* (apie 1216) ir *Candelabrum* (tarp 1120 ir 1123) ėmęs rašyti apie skirtumus tarp *cursus Gallicus* ir *cursus Romanus*. Taip pat žr. Barbara Otwinowska, „Okres retoryczny“, in: *SLS*, p. 595.

⁸⁷ Žr. Paulus Camaldulensis, *Introductiones dictandi*, p. 91.

⁸⁸ *Peticio autem illa oratio dicitur qua aliquid postulare intendimus. Cuius quidem novem sunt species: aut enim est deprecativa, aut preceptiva, aut conminativa, aut exhortativa, aut hortoria, aut ammonitoria, aut consultoria, aut correptoria, aut siquidem absoluta*, žr. *Rationes dictandi*, in: Ludwig Rockinger, *op. cit.*, p. 20–21. Dar apie tai žr. Stefania Skwarczyńska, *op. cit.*, p. 251–252.

Kiekviename prašyme reikia laikytis penkių dalykų, iš kurių pirmas tas, kad turi būti galimybė įvykdyti tai, ko prašoma. Antra, prašymo priežastis turi būti pagrįsta ar bent jau atrodyti teisėta. Trečia, prašymas turi būti protingas. Ketvirta, pirmiau turi būti [išvardijami] prašančiojo nuopelnai. Penkta, turi būti pažadamas koks nors atpildas, atsižvelgiant į prašomo asmens padėtį ir prašančiojo galimybes⁸⁹.

Šiame vadovėlyje taip pat teigiama, kad norint laišku ko nors išprašyti sau ar kitiems, visų pirma būtinas malonus pasveikinimas ir jame apmąstoma viso laiško intencija. Toliau esą būtina pašlovinti adresato nuoširdumą, dosnumą ir geradarystes, taip pat parodyti būsimą adresanto dėkingumą⁹⁰.

4.5. Pabaiga (*conclusio*)

Baigiamoji laiško dalis (*conclusio*) taip pat dažnai išreiškiama tam tikromis formulėmis ar atitinkamais siuntėjo samprotavimais. Kartais šios dalies visai nebūdavo –tai priklausė nuo laiško rūšies. Viduramžių epistolografijos teoretikai apibūdina pabaigą kaip laišką užbaigiantį pasisakymą; visada būtina jį pateikti taip, kad būtų aiškios tekste išsakytų prašymų, paliepiamų, nurodymų nevykdymo pasekmės arba būsima nauda. Jeigu tie dalykai tekste buvo išdėstyti plačiau, tai pabaigoje juos dera trumpai pakartoti, tame pačiame laiške esą galima pateikti ir daug išvadų⁹¹.

Paulius Kamaldulietis teigia, esą pabaigoje svarbu klausančiųjų širdis sujaudinti nusižeminimo, nuolankumo ir pamaldumo žodžiais, o jei reikalas verčia, tai ir grasinimais. Tad jei norima pelnyti gero diktaministo vardą, reikia matyti visumą, sugebėti aiškiai išdėstyti

⁸⁹ *In omni petitione quinque observanda sunt, quorum hoc primum est, ut sit facultas faciendi in eo, a quo aliquid petitur. Secundum hoc est, ut iusta sit causa petitionis vel saltem videatur iusta. Tertium, ut moderata sit petitio. Quartum, ut meritum petentis precesserit. Quintum, ut sequatur remuneratio qualiscumque secundum dignitatem persone a qua petitur et secundum facultatem eius qui petit, žr. Aurea Gemma „Gallica“, 1.61.*

⁹⁰ *Ibid.*, 1.7.

⁹¹ *Rationes dictandi*, in: Ludwig Rockinger, *op. cit.*, p. 21. Žr. Stefania Skwarczyńska, *op. cit.*, p. 252–253.

sumanymą ir tinkamai užbaigti – arba kaltinimu, arba įvertinimu ir pagyrimu⁹². Paskutinėje laiško dalyje taip pat gana tiksliai, atitinkamomis formulėmis, apibrėžiami korespondavusiųjų santykiai.

Pačioje laiško pabaigoje, pasak diktaministų, turėtų būti rašoma data: nurodoma laiško parašymo vieta, laikas, kartais dar ir paros metas. Reikia pasakyti, kad ankstyvaisiais Viduramžiais ir gerokai vėliau, data dažniausiai būdavo rašoma tik popiežiaus korespondencijoje (maždaug nuo XI a.), o pasaulietinių valdovų laiškuose imta rašyti tik nuo XII a., ir tik vėliau ji atsirado žemesnių luomų atstovų laiškuose.

5. Laiškų privalumai ir trūkumai, stilius, retorinės puošmenos
(*virtutes, vitia, stylus, colores*)

Labiausiai buvo akcentuojami trys laiškam privalomi dalykai: glautumas, aiškumas, tikroviškumas (*epistola brevis, lucida, veri similis*). Paulius Kamaldulietis mano, kad gero diktaministo (*bonus dictator*) laiškas turi pasižymėti dailumu (*elegantia*), kilnumu (*dignitate*), tinkama kompozicija (*compositione*)⁹³. Taip pat siūloma saikingai naudoti sentencijas, posakius ar poetų eiles.

Minėtos diktamino sąsajos su poetika, retorika, gramatika ir tai, kad laiško tekstas buvo laikomas rašytiniu retoriniu, t. y. literatūriniu, kūriniumi, lėmė ir kitas vadovėliuose aptariamas problemas: svarstymus apie retorines figūras (*ornatus difficilis* ir *ornatus facilis*), jų santykį ir priešpriešą; apie laiškuose naudotinas retorines puošmenas (*colores rhetorici*). Populiariausios tarp jų buvo metaforos, personifikacijos, *significans pro significato* priemonė, minties figūros; taip pat sintaksinės figūros: *distinctiones, coma, cola, periodus, punctus, clausula* ir kt.⁹⁴

⁹² Paulus Camaldulensis, *Introductiones dictandi*, p. 92.

⁹³ *Ibid.*, p. 92–93.

⁹⁴ Thomas Capuanus, *Ars dictaminis*, p. 42; Boncompagnus de Signa, *Palma*, p. 117–127. Daugiau apie vadovėliuose aptariamas stiliaus, retorinių priemonių problemas žr. Maria Cytowska, *op. cit.*, p. 56–58; Teresa Michałowska, „Średnio-wieczna teoria literatury w Polsce (*ars dictaminis* – jej pogranicza i funkcje)“, p. 37–38.

Vadovėlio pabaigoje dažniausiai buvo aptariami diktamino trūkumai ar klaidos. Tarp svarbiausių klaidų, į kurias turėtų atsižvelgti apdairus diktaministas (*cautus dictator*), nurodomos stiliaus klaidos (negalima kalbėti vulgariai, naudoti svetimybų, nepagirtinas daugiavardžiavimas, nepatartinas pakartojimas, dviprasmybės, dažnas balsių kartojimas ir jų samplaikos; negalima rašyti viena kitai prieštaraujančių sentencijų); kalbos klaidos (pavyzdžiui, netinkamas kilmininko linksnio vartojimas); taip pat etikos, moralės, luomo, rango ar asmens ypatybių nepaisymo klaidos; teigiama, kad diktaminas neturįs būti ritminis ar eiliuotas ir pan.⁹⁵

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Ars dictaminis vaidino svarbų vaidmenį Europos retorikos raidoje. Šis mokslas ir menas – tai ilgaamžės retorikos tradicijos tęsa, pakoreguota konkrečios epochos visuomeninių, politinių, socialinių, kultūrinių realijų: perimama definicijų sistema, bet kartu sukuriama ir kitų, būdingų Viduramžiams. Ši *ars dictaminis* retorikos sistema pirmiausia pradėta naudoti Bažnyčios hierarchų bei pasaulietinių valdovų aplinkoje ir kanceliarijose, kur ilgainiui susiformavo kanceliarinės kalbos stilius ir raštvedyba; taip pat turėjo įtakos to laiko literatūros teorijai, apskritai prozinių veikalų kūrimui, švietimo raiškai, raštingumo plitimui. Ji žymi perėjimą nuo žodžio kultūros prie rašto; sukuria specifinį komunikacijos kompleksą, modelį, nulemtą Viduramžių visuomenės ypatybių.

Dėl praktinių poreikių ir atsiradusio didelio teorinio susidomėjimo susiformuoja laišku ir dokumentų rašymo bei rengimo vadovėlio struktūra, galiosianti ne vieną šimtmetį. Teorinis *ars dictaminis* pamatas – antikinė modifikuota retorika, pritaikyta ne kalbėjimui, o rašymui, ir būtent laišku bei dokumentų rengimui. Nauja tai, kad

⁹⁵ Žr. Magister Gaufredus, *Summa de arte dictandi*, p. 910–912; Paulus Camaldulensis, *Introductiones dictandi*, p. 93–97; 98–99.

ars dictaminis traktatai sistemingai apibendrina laiškų ir dokumentų stiliaus taisykles ir gausiais pavyzdžiais paaiškina teoriją. Institucinis kontekstas, iš kurio kilo *ars dictaminis*, lėmė tai, kad vadovėliuose plačiausiai aptariami valdžios ir pavaldumo, tarnybiniai, teisiniai, dalykiniai įvairių dvasininkų ir pasauliečių sluoksnių, taip pat šeiminių, pedagoginių, bičiulystės ir kt. santykiai. Laiškuose pabrėžiamas dėmesys santykiams tarp siuntėjo ir adresato, siekiama įvairiais būdais ir priemonėmis įtikinti adresatą, užimti dominuojančią poziciją jo atžvilgiu. Laiškas suprantamas kaip klausymui skirtas tekstas, kaip retorinė kalba, pateikta raštu, kiek mažiau akcentuojamas laiško-pokalbio apibrėžimas. Laiškas dažnai skiriamas ne vienam adresatui; pabrėžiamas praktinio tikslo įgyvendinimas, informavimas, įsakymas, savo pozicijos ar ketinimų pareiškimas. Praktikoje dominavo dalykinė korespondencija, o vėlyvaisiais Viduramžiais vis daugėjo ir asmeninio pobūdžio laiškų, kuriuos taip pat formavo *ars dictaminis* taisyklės, plitusias visoje Europoje.

Dovilė Keršienė

Dovilė Keršienė

THE MEDIEVAL EPISTOLOGRAPHIC
TRADITION IN EUROPE:
GENESIS, DEVELOPMENT AND
CONTENT OF *ARS DICTAMINIS*

Summary

The article discusses the medieval epistolographic tradition in Europe: its genesis, specifics of development and terminology. It gives tribute to the originators of the art and science of letter writing (*ars dictaminis*), whose names have so far been little noticed in our literary science, and touches upon some treatises significant for the history of epistolography. The sources for the present research are medieval (11th–13th c.) textbooks (*artes dictandi*) of letter writing compiled in Western and Central Europe. The research provides analysis of their types, structure, content and of their concept of the letter, demonstrating the connection of *ars dictaminis* to classical rhetoric. An innovative aspect of the treatises on *ars dictaminis* is in the systematic generalization of the rules of style for letters and documents and in the illustration of theory by copious examples. The institutional context, which gave rise to this science, was the reason for the textbooks mostly discussing work, law, business, authority and subordination relations in various clerical and secular strata of society and paying less attention to family, friendship, teacher-pupil and other such relations. The *ars dictaminis* rhetorical system made an impact on the literary theory of that period and in general on the creation of prozaic literature, as well as on the development of education and the spread of literacy. It marks the transition from verbal to written culture and creates a specific communicational complex determined by the specifics of medieval society. All these issues, hitherto almost unresearched by Lithuanian scholars, would make a solid basis for further study in epistolography and epistolics.